

ПОСЛЕДЊИ ДАНИ КРАЈИНЕ – РЕПУБЛИКА СРПСКА КРАЈИНА ИЗМЕЂУ БЉЕСКА И ОЛУЈЕ*

Милан Н. Гулић **

Институт за савремену историју, Београд

У чланку се, на основу доступне архивске грађе, релевантне литературе, штампе и дјела мемоарског карактера, даје приказ последњих дана постојања Републике Српске Крајине, односно периода између двије снажне офанзиве Хрватске војске (*Бљесак* и *Олуја*) у којима је најприје остала без територије Западне Славоније, а затим била сломљена падом њеног читавог западног дијела. Период од почетка маја до почетка августа 1995. године карактерисале су криза владе и институција, покушаји јачања одбрамбених потенцијала, мировне иницијативе и преговори, несташице струје, нафте и животних намирница, незадовољство становништва и све примјетније исељавање које је утицало на борбену готовост и знатно допринијело слому Српске Крајине. Најснажнији удар Хрватске војске од почетка рата дошао је отуда у тренутку када је Крајина била у најтежем положају још од оснивања 1991. године, па и не чуди што је све резултирало протјеривањем целокупног становништва западног дијела дотадашње Републике Српске Крајине.

Кључне речи: *Операција „Бљесак”, Република Српска Крајина, Милан Мартић, Милан Бабић, Борислав Микелић, Видовданска смотра, Јасуши Акаши, Фрањо Туђман, Женевски преговори, Операција „Олуја”*

Година 1995. за Републику Српску Крајину (РСК) – непризнату државну формацију насталу на простору Републике Хрватске (РХ), није донијела ништа добро. Она се суочавала са кризом готово на свим пољима. Претходне ратне године су исцрпили њене ионако слабе ресурсе и снаге. Државна власт није била равномјерно развијена, војни потенцијали су слабили, а стални одлазак становништва ју је додатно изнуривао. Нелегално богаћење појединаца, политички обрачуни и слаба међународна позиција нарочито су утицали на њен свеукупни пут ка колапсу. Концентрични напад Хрватске војске (ХВ) на област Западне Славоније, тј. на јужни дио Сектора Запад под заштитом Уједињених нација (УН), у рано јутро 1. маја (око 5.30 часова)

* Чланак је настао као резултат рада на пројекту *Конфликти и кризе: сарадња и развој у Србији и региону у 19. и 20. веку* (№ 47030) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Др Милан Н. Гулић је научни сарадник.

дошао је у крајње незгодном тренутку по РСК.¹ Брзи продор хрватских снага на правцима Нова Градишка – Окучани и Новска–Окучани довео је до пада Јасеновца (1. маја око 8 сати), Окучана (2. маја око 13 сати) и Старе Градишке (3. маја око 1 сат изјутра). Изузетно неповољан стратешки положај и чињеница да се тај простор копнено није додиривао ни са једним другим дијелом Крајине чинила га је врло непогодним за одбрану. Непостојање плана одбране Западне Славоније и неиспуњена очекивања да ће Војска Републике Српске (ВРС) или Војска Југославије (ВЈ) помоћи негативно су утицала на целокупну одбрану тог дијела Крајине. Услијед пресецања територије Западне Славоније под српском контролом дуж линије аутопута дио цивила и преостале војске (углавном бораца 51. пјешадијске бригаде) остао је у окружењу у рејону Пакраца. Добро организован и припремљен хрватски напад лако и брзо је довео до потпуног слома слабашног, неорганизованог и лоше вођеног 18. (Западнославонског) корпуса Српске војске Крајине (СВК). Ова акција Хрватске војске имала је и важан стратешки циљ – требало је да доведе до отварања саобраћаја на аутопуту Загреб–Липовац и на прузи Загреб–Винковци.²

Повод за напад на област Западне Славоније РСК пронађен је у одлуци крајинских власти да се затвори аутопут на дијелу под њеном контролом (око 40 км). Одлука о затварању била је посљедица инцидента који су се догађали крајем априла. Код мотела *Славен* недалеко од Нове Градишке, 28. априла 1995, убијен је Србин Тихомир Благојевић из оближњег села Смртића код Окучана. У знак револта његова родбина и пријатељи су насумично пуцали на возила по аутопуту. Троје људи је погинуло, а неколико рањено и заробљено. Српске власти су истог дана увече донијеле одлуку о затварању аутопута. Српска страна је тек 30. априла поподне (око 18 сати) пристала да се аутопут отвори и отварање најавила за наредно јутро – 1. маја у 6 сати. Међутим, командант 18. корпуса пуковник Лазо Бабић је око 20 сати обавијестио јавност да аутопут неће бити отворен наредног јутра. Његову одлуку подржали су командант СВК генерал Милан Челекетић и предсједник РСК Милан Мартић под објашњењем да је уочено појачано присуство хрватских снага у рејону Кутине, Новске, Пакраца, Липика и Нове Градишке, а нарочито на правцима Новска–Окучани и Пакрац – Бијела Стијена – Окучани, због чега је у зони одговорности Корпуса наређена општа мобилизација. Одлука да се аутопут не отвори послужила је хрватској страни као непосредан повод и оправдање за војничку акцију. Међутим, с обзиром на то да се радило о значајној војној операцији, тешко је повјеровати да је припремљена у свега неколико дана. О томе свједочи и тадашњи начелник Главног стожера Хрватске војске генерал Јанко Бобетко, према којем је план развијен још почет-

¹ Под српском контролом налазио се само мањи дио (23,7%, односно нешто више од 500 км²) Сектора Запад, оформљеног према Венсовом плану (Ivica Miškulin, *Imas puska, imas pistol? O mirovnoj operaciji ma Ujedinjenih naroda u zapadnoj Slavoniji*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonki Brod, 2014, str. 59–60).

² Коста Новаковић, *Српска Крајина. Успони, падови, уздицања*, Српско културно друштво Зора, Београд, 2009, стр. 324–327, 439–446, 567; Јулија Барунчић Плеткосић, Жељка Криже Грачанин, „Устрој и djelovanje 18. korpusa Srpske vojske Krajine”, у зборнику: *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990–1995.: nositelji, institucije, posljedice* (priredili Ivica Miškulin, Mladen Barac), Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Slavonki Brod/Zagreb, 2012, str. 163–181; Слободан Перић, *Западна Славонија у светлу југословенске кризе 1991–1995. Истине, заблуде и обмане*, Лицеј, Београд, 2014, 88–94; Милисав Секулић, *Knin je рао u Beogradu*, Nidda, Bad Vilbel, 2001, str. 97–120.

ком децембра 1994. године. Коначна одлука о отпочињању акције донијета је 29. априла, а потврђена сутрадан на сједници Вијећа обране и националне сигурности РХ.³

Крајински министар иностраних послова др Милан Бабић писао је генералном секретару УН Египћанину Бутросу Бутросу Галију затраживши да предузме све што је у његовој моћи „да се заустави хрватска војска и спријечи масакр српског становништва”.⁴ На иницијативу специјалног изасланика генералног секретара УН-а Јапанца Јасушија Акашија разговори о прекиду борбених дејстава и поновној успостави саобраћаја на аутопуту вођени су у бази УН на аеродрому Плесо, недалеко од Загреба, истог дана када је напад почео (1. маја). Крајинску делегацију је предводио предсједник Владе Борислав Микелић, а хрватску шеф Уреда предсједника Републике Хрвоје Шаринић.⁵ Крајинска страна је захтијевала хитан прекид дејстава и повратак на стање прије покретања офанзиве. Нешто слично су у „увијеној форми” тражили и представници међународне заједнице. Међутим, судећи према Шаринићевом свједочењу, хрватска страна је у преговоре ушла свјесна „да је међународној заједници теже грубо и отворено напасти Хрватску због одбијања сурадње и кршења споразума док год трају преговори”. Дакле, док се преговарало, хрватска страна је лагано овладала читавим простором Западне Славоније који се до тада налазио у оквирима РСК. С обзиром на то, даље инсистирање међународних фактора да се очува *status quo ante bellum* било је беспредметно.⁶

Одговор крајинских власти на напад на Западну Славонију био је недовољан, закаснео и погрешан. Авијација није реаговала, а снаге које је требало прикупити по осталим корпусима углавном нису ни упућене у Западну Славонију. Првог дана напада (око 17.15 сати) донијета је наредба о подизању борбене готовости посаде самоходног вишецјевног лансера ракета *Оркан*. Српске снаге су 2. и 3. маја гађале Загреб ракетама са касетним бојевим главама, којом приликом је погинуло седмо-ро људи, а 176 рањено. Одговорност за дејства по Загребу преузео је предсједник РСК Милан Мартић.⁷ С обзиром на чињеницу да је одбрана Западне Славоније

³ „Желе да заузму бивши сектор *Запад*”, „Хрватска војска ушла у Окучане”, *Политика*, 3. 5. 1995; „*Pad zapadne Slavonije*”, „*Kako je počelo*”, *Vreme*, 8. 5. 1995; Срђан Радуловић, *Судбина Крајине*, ДАН ГРАФ, Београд, 1996, стр. 87–91; Ivan Brigović, „*Osvrn na operaciju Bjelak u dokumentima Republike Srpske Krajine*”, *Časopis za suvremenu povijest*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, br. 01/2009, str. 39–70; Janko Bobetko, *Sve moje bitke, vlastita naklada*, Zagreb, 1996, str. 400–408; Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.–1995.*, Golden marketing–Техничка knjiga, Zagreb, 2005, str. 492.

⁴ Хрватски меморијално-документацијски центар Домовинског рата (ХМДЦДР), Влада САО/РС Крајине (04), кутија 39, *Писмо министра иностраних послова др Милана Бабића Његовој Екселенцији Бутрос Бутрос Галију*; „Писмо Милана Бабића генералном секретару УН”, *Политика*, 4. 5. 1995.

⁵ У крајинској делегацији били су и генерал Душан Лончар, начелник Штаба СВК, и Илија Пријић, савјетник предсједника РСК. Уз Шаринића у хрватској делегацији су били и замјеник начелника Главног стожера генерал Звонимир Червенко, Весна Шкаре-Ожболт из Уреда предсједника и Смиљан Рељић, директор Службе за заштиту уставног поретка („Акаши предложио документ од пет тачака”, *Политика*, 3. 5. 1995).

⁶ Hrvoje Šarinić, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem. Između rata i diplomacije 1993–1995* (1998), Globus International, Zagreb, 1999, str. 249–256.

⁷ „Експлозије у средишту Загреба”, *Политика*, 3. 5. 1995; „Ланац освета и ново страдање недужних цивила”, *Политика*, 4. 5. 1995; I. Brigović, „*Osvrn na operaciju Bjelak u dokumentima RSK*”, nav. djelo, str. 58–59. У телефонском разговору са Микелићем, 2. маја, предсједник Републике Србије Слободан Милошевић је, уз приједлог да се Мартић смијени, за њега рекао: „Он је зликовац који не размишља, он реагује као животиња а не као човек.” За Мартићево хвалисање због гранатирања Загреба је рекао: „Хвали се како је гађао Загреб. Чег се паметан стиди с тиме се луд поноси.” („Разговор Борислава Микелића и Слободана Милошевића, 2. мај 1995.”, у зборнику: *Република Српска Крајина. Десет година послје*, II, (приредио Вељко Ђурић Мишина), Добра воља, Београд, 2005, стр. 105–108).

фактички већ била сломљена, поставља се питање оправданости и сврхе овог удара. Од њега сасвим сигурно није било никакве користи, а штета јесте.⁸

Акција хрватских оружаних снага наишла је на осуду на хитној сједници Савјета безбједности (СБ) УН. Међутим, СБ није предузео оштрије кораке према Хрватској. Исказао је „дубоку забринутост“, затражио поштовање Споразума о прекиду ватре и Економског споразума, поновно отварање ауто-пута и „хитан прекид ватре“, али не и повлачење на почетне положаје.⁹ „Забринутост“ због „обнове непријатељства“ исказало је и Министарство спољних послова Руске Федерације и, такође, затражило повлачење на почетне положаје. Прекид ратних дејстава затражен је и из њемачког и француског министарства спољних послова, а представник Стејт Департамента Николас Бернс је нарочито осудио Србе „због насумичног бомбардовања цивила у Загребу“.¹⁰

Очигледно, ракетно дејство по Загребу замаглило је страдање становништва у Западној Славонији. Амбасадор Сједињених Америчких Држава (САД) у Хрватској Питер Галбрајт жестоко је протествовао и чак запријетио крајинском руководству због тога што је, приликом ракетирања Загреба, неколико пројектила пало у близини америчке амбасаде и аеродрома Плесо на којем је била стационарирана америчка мисија у саставу мировних снага УН. Истакао је да је добио упутство од државног секретара Ворена Кристофера и министра одбране Вилијема Перија да упозори руководство у Книну „да ће, уколико опет буду гађали званичне америчке објекте или наудили америчком особљу, доћи до озбиљних последица за вашу страну и за све оне који су одговорни за такве нападе“. Да пријетња буде што озбиљнија Галбрајт је писмо завршио реченицом: „Треба да знате да су у прошлости амерички председници сматрали нападе на америчке војнике и особље као нападе на саме САД, а на њих САД могу одговорити чином самоодбране у складу са чланом 51 повеље УН.“¹¹

Захваљујући залагању Јасушија Акашија склопљен је Споразум о прекиду непријатељства, којег су 3. маја у Книну потписали представници Крајине, у Загребу представници Хрватске, а затим својим потписима овјерили Акаши и командант снага УН-а на простору некадашње Југославије француски генерал Бернар Жанви-

⁸ Да су штетност овакве одлуке добро видјели и савременици, говоре и ови редови из књиге Марка Врцеља, који је у то вријеме радио у Главном штабу СВК: „Таква одлука нашег врха уследила је из очаја. Само очајници су могли то и урадити. Пошто нисмо могли ништа усташама урадити у Западној Славонији, сада ћемо им показати да и ми имамо силу. Каква је корист а каква штета, нико се није питао.“ (Марко Врцељ, *Рат за Српску Крајину 1991–1995*, Српско културно друштво Зора, Београд, 2002, стр. 195–196).

⁹ Споразум о прекиду ватре потписан је у Палати нација у Женеви 29. марта 1994. Њиме је договорено да на свим линијама додира, почевши од 4. априла, морају престати сва непријатељства и мора наступити прекид ватре. Споразум су потписали Хрвоје Шаринић (са хрватске стране) и Душан Ракић (са крајинске стране), а као свједоци Каи Еиде, Герт Аренс и Бертран де ла Прел. Економски споразум између РХ и РСК потписан је 2. децембра 1994. године (*Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995. Dokumenti*, XI, *Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (siječanj–lipanj 1994)* (priredili Julija Barunčić Pletikosić, Ivan Brigović), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2012, str. 268–273).

¹⁰ ХМДЦДР, Кабинет председника/Служба председника Републике Српске Крајине (62), кутија 8, *Председничко саопштење, 4. мај 1995*; „Осуда хрватског напада“, „И Москва и Вашингтон траже повлачење на почетне позиције“, „Кинкел: Хрватска мора да обустави офанзиву“, *Политика*, 3. 5. 1995; „Москва: Повући војску на почетне положаје“, „Париз: Позив Хрватској да се повуче“, *Политика*, 4. 5. 1995.

¹¹ „Претња из Вашингтона“, *Политика*, 5. 5. 1995; „Анжаровање Галбрајта на хрватској страни контрапродуктивно“, *Политика*, 7. 5. 1995.

је. Према овом споразуму, борбе су морале престати истог дана до 16 сати, обје стране су прихватиле „да само мировне снаге УН, уз учешће Европске уније, контролишу ауто-пут и његову непосредну околину (до два километра са сваке стране) у сектору „Запад“, „како би се успоставиле безбедност и сигурност на аутопуту“. Међутим, тај споразум је остао „мртво слово на папиру“. Нити су борбе обустављене, нити је омогућена евакуација преосталог цивилног становништва, а на територији која је стављена под контролу хрватских власти представницима УН-а и Међународног комитета Црвеног крста није дозвољен приступ, због чега се 5. маја поново састао СБ. Иако је саопштење имало оштрији тон него претходно, није отишло даље од „дубоке забринутости због наставка непријатељстава”.¹² Већина српског становништва је тих дана напустила Западну Славонију, а за вријеме и након борбених дејстава дошло је до значајних људских и материјалних губитака. Погинуло је или нестало 283 Срба, од чега 114 цивила.¹³

Ни акција у Западној Славонији није била довршена, а судећи према обраћању јавности председника Републике Хрватске др Фрање Туђмана било је јасно какве су даље намјере Загреб: „Уколико не одустану од оружаног отпора Хрватска ће знати и моћи да успостави власт над читавом територијом у својим међународно признатим границама на начин на који је то учињено и прекјуче и јуче у западној Славонији.“ Нешто слично је изјавио и председник Одбора за мирну реинтеграцију Хрватског сабора Драго Крпина истакавши да је акција хрватских оружаних снага у Западној Славонији „пример како ће се радити и са другим деловима Крајине”.¹⁴

Влада РСК састала се увече 3. маја и донијела Одлуку о формирању Штаба за прихват и смјештај становништва Западне Славоније у Градишци, с обзиром на то да се више хиљада избјеглица нашло у Републици Српској. На челу Штаба постављен је Душан Витез, док је његов замјеник био Крсте Жарковић.¹⁵ Штаб је радио на релацији Градишка – Источна Славонија – Барања и Градишка–Банија–Книн. Штабу је на почетку рада додијељено два милиона динара из текуће буџетске резерве. Међу западнославонским избјеглицама и њиховим политичким представницима било је примјетно незадовољство реакцијом Книна на њихово страдање. Као својеврсни лидер избјеглих Славонаца, председник Скупштине општине (СО) Окучани и посланик у Скупштини РСК Аран Драгичевић је рекао да крајинско руководство са њима није ни разговарало откако је почео хрватски напад. Због тога су његове ријечи биле тешке и опоре. Рекао је да Славонци више не вјерују „у солидарност међу Србима” и категорички затражио да им се омогући одлазак на територију Савезне Републике Југославије (СРЈ): „Ми више немамо земљу. Доста нам је да изигравамо граничаре за остале Србе. Желимо да сви заједно будемо пребачени

¹² „Склопљено крајинско-хрватско примирје”, *Политика*, 4. 5. 1995; „Оштра осуда хрватског понашања”, *Политика*, 6. 5. 1995; „Недопустиво понашање Хрватске због кршења споразума”, *Политика*, 7. 5. 1995.

¹³ *Српска Западна Славонија мај 1995. Изгон* (приредио Јово Рашковић), Светигора, Веритас, Цетиње 1998.

¹⁴ „Или повратак у Хрватску или нови *блиц-крие*”, *Политика*, 5. 5. 1995; „Противречне изјаве хрватских челника”, *Политика*, 6. 5. 1995.

¹⁵ ХМДЦДР, 04–23, *Записник са 43. сједнице Владе РСК одржане у кабинету председника Борислава Микелића дана 03.05.1995. године*; ХМДЦДР, 04–33, Бр. 06–5–527/95; ХМДЦДР, 04–33, *Одлука о формирању Штаба за прихват и смјештај становништва Западне Славоније*.

на неко мирно место, било где и да све заборавимо.”¹⁶ Влада РСК је на сједници која је отпочела касно увече 4. маја саопштила да њихову вољу поштује, чиме је било сасвим јасно да је изгубљена територија, али и људи. У расправи о дешавањима у Западној Славонији министар за урбанизам, стамбено-комуналне послове и грађевинарство Љубиша Будић је рекао да је у питању „издаја народа и цивилних а највише војних власти” и да за њега нема мјеста у влади такве државе, због чега је поднио оставку на министарски положај. Иако није имао директне одговорности за крајински крах у Западној Славонији, Будић је једини виши цивилни функционер који је због тога поднио оставку.¹⁷

Истог дана је у Книну одржана заједничка сједница Врховног савјета одбране РСК и РС. Истакнуто је да је хрватска акција спроведена „уз прећутно одобравање међународне заједнице и неприхватљиво благо реаговање Савета безбедности УН”. Међународна заједница се „оглушила на сазнања о масовном страдању и егзодусу српског цивилног становништва у Западној Славонији и пограничним општинама РС”. Од Савјета безбедности је затражено да омогући „ослобађање окупираног српског становништва и враћање хрватске војске на старе линије раздвајања”, а уколико то не буде учињено РСК и РС су „одлучне да свим расположивим потенцијалима ослободе српско становништво и целокупни простор западне Славоније”.¹⁸

Дезорганизација у одбрани показала је слабости оружаних снага РСК и додатно допринијела порасту политичке кризе у Крајини. Деморалисаност, која је у Крајини била примјетна и раније, само је појачана падом Западне Славоније. Више свједока времена говори о убрзаном исељавању становништва са тог простора. О томе свједочи и писмо које је предсједник Мартић упутио југословенским властима. У њему је, између осталог, навео: „Не само да је изгубљен териториј и не само да је страдало на стотине цивила, оно што у овом часу ужаса неспокој чини још и већим је толико проширено увјерење код народа да је српско питање издано, и то од стране самих Срба. Дуж цијеле Крајине шири се глас о њеној продаји; људи са невјерицом констатују да нас је заборавила и Србија и Република Српска. У многим селима и градовима народ се пакује и спрема на исељавање.” Како би се то спријечило тражио је слање око 2.000 припадника Војске Југославије и Министарства унутрашњих послова Републике Србије који би били распоређени по унутрашњости Крајине – у Книну, Бенковцу, Грачацу, Петрињи и Слуњу. Њихово присуство требало је да поврати „психолошку стабилност” становништва, а крајинским властима омогући вријеме „за санирање и стабилизацију снага”. Ова молба, међутим, није наишла на одобравање предсједника Републике Србије Слободана Милошевића.¹⁹

¹⁶ „Избеглице желе у Србију или Црну Гору”, „Влада РСК поштује вољу избеглих из западне Славоније”, *Политика*, 10. 5. 1995.

¹⁷ ХМДЦДР, 04–23, *Записник са 44. сједнице Владе РСК одржане у згради Владе у Книну, дана 04.05.1995. године*.

¹⁸ ХМДЦДР, 62–4, Бр. 020/1–418/95; ХМДЦДР, 62–4, *Саопштење за јавност, 04.05.1995*; ХМДЦДР, 62–8, *Билешка, 08.05.1995*; „Засједао Врховни савјет одбране РСК”, *Граничар*, 3. 5. 1995; „Приговори и позив Савету безбедности”, *Политика*, 5. 5. 1995.

¹⁹ „Разговор Момчила Перишића и Слободана Милошевића, 6. мај 1995, 15.18 сати”, у: *Република Српска Крајина*, II, стр. 122–124; Davor Marijan, *Oluja*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2009, str. 216–217.

Тек што је ватра запаљених кућа у Западној Славонији згаснула, отпочела су оптуживања међу политичарима о томе ко сноси кривицу за њен пад. Предсједник владе Микелић је жалио због затварања ауто-пута и инцидента који су то испратили и који су искоришћени као повод за хрватски напад. Оптуживао је предсједника Мартића и генерала Челекетића за држање „ватрених” говора у Западној Славонији, непосредно пред хрватски напад. Микелићеви иступи били су намијењени, како крајинској јавности, тако и јавности у Србији, гдје су представници опозиционих партија (Зоран Ђинђић, Војислав Коштуница и Војислав Шешељ) оптуживали руководство СРЈ због тога што није помогло српском становништву у Западној Славонији. Микелићев став је био јасан – бранио је власт у Београду, а критиковао ону на Палама: „Сада они који су подстрекивали грађане против мирног рјешења и њихови спонзори са Пала, који су имали јединице на само један километар од Западне Славоније – а нису ни прстом макли да помогну, оптужују СР Југославију што са 400 километара није интервенисала, иако је свакоме јасно да је управо одлучна политика Београда против ратне ескалације највише допринијела да се стање смири и заштите животи људи, да не дође до великог ратног пожара.” Микелићев иступ је отворено показао да је сукоб између њега и Мартића продубљен, као и да постоје озбиљна неслагања на линији Београд–Пале и Пале–Книн.²⁰

Пад Западне Славоније довео је и до смјене на мјесту команданта СВК. Генерал Челекетић је 15. маја затражио од предсједника Мартића да га разријеша дужности. Као разлог за ову одлуку навео је да није одржао обећање „како ни један сантиметар територије РСК више неће бити изгубљен”, које је дао при ступању на дужност 22. фебруара 1994. године. Додао је да више нема „моралне снаге да иде међу људе и тврди нешто што не одговара истини”. Објашњење за „трагичан исход” у Западној Славонији нашао је у „одсуству очекиване и договорене политичке и војне помоћи изван РСК” и „прљавим политичким играма појединаца”. Врховни савјет одбране РСК је прихватио његов захтјев, а за новог команданта предложио генерала Милета Мркшића.²¹

У Книну је 17. маја одржан протестни збор у организацији Синдиката РСК на којем је дата подршка предсједнику Мартићу и осуђено држање Владе, Скупштине и Радио-телевизије (РТВ) РСК. Митинг су предводили Раде Чубрило и Горан Опачић. Дио присутних, предвођен „Координационим одбором митинга”, упутио се према згради телевизије тражећи да генерални директор Јавног предузећа (ЈП) РТВ РСК Душан Баца поднесе оставку. Тиме је сукоб између запослених и руководства телевизије, који је недјељама потресао крајинску државну информативну кућу, досегао врхунац. Демонстранти су преузели управу над телевизијом, чиме је, како је навео Микелић, извршен „мини државни удар”. Полиција је 21. маја забранила улаз у зграду телевизије дотадашњем генералном директору Баци. Коначна потврда да је иза свега стајао предсједник Мартић, иако је то у медијским наступима негирао, до-

²⁰ „Микелић: Коалиција Шешељ-Ђинђић-Коштуница у спрези са руководством са Пала главни носилац притисака за ратну опцију”, *Политика*, 12. 5. 1995; „После Микелићевог писма”, *Политика*, 13. 5. 1995.

²¹ ХМДЦДР, 62–8, *Информација за јавност*, 15.05.1995; „Генерал-мајор Милан Челекетић тражи разрешење”, *Политика*, 16. 5. 1995; „Промене у војном врху Крајине”, *Политика*, 17. 5. 1995; „Челекетићева оставка”, *Српски глас*, 26. 5. 1995.

шла је 22. маја када је донио уредбу којом је преузео контролу над државном телевизијом и радијом и за вршиоца дужности директора поставио Милинка Сандића. У саопштењу из Кабинета председника речено је да се дотадашња управа понашала „самовољно и непрофесионално“, да је довела до „блокаде информативног система у РСК“ и да би информисање требало да добије „адекватно место у јачању и афирмисању одбране“.²²

Отприлике у исто вријеме коначно се о паду Западне Славоније говорило и пред највишим законодавним тијелом РСК. Председник Скупштине Рајко Лежаић заказао је прво засједање након пада Западне Славоније за 18. мај у Книну, али је сједница, „на захтев посланика из Западне Славоније“, одржана у Борову Селу.²³ Централна питања тог засједања били су узроци пада Западне Славоније и уједињење са Републиком Српском. Сједница је отпочела оставком потпредседника Скупштине Ђорђа Дамјановића из „моралних разлога“ због „неуважавања његовог захтјева и веће групе посланика да се овај Парламент састане онда када је то требао, а требао је онда када су почела ратна дејства на Западној Славонију“. Посланицима су се обратили одлазећи командант СВК Челекетић, председник Мартић и председник Владе Микелић. Челекетић је преузео кривицу за дешавања у Западној Славонији („Ја сам командант који сам изгубио део територије.“) и исказао жал што се изван српске контроле нашла територија чијом је одбраном командовао прије него што је преузео дужност команданта СВК: „Жао ми је Западне Славоније као да ми је рука отишла.“ Челекетић је, затим, говорио о расулу у војсци, проблему дезертирања, неодазивањима на позиве и закључио: „Не може војска да ради ако нема државе иза себе.“²⁴

Мартић је у дугом говору причао о проблемима у којима се РСК у том тренутку налазила, о томе да „криминал, корупција, мито владају РСК“ и да „државни механизам чини главну полугу криминализације друштва“. За један дио политичког вођства Крајине рекао је да „већину потеза вуче засљепљен својом наводном величином и непогрешивошћу“. Са друге стране, указао је и да дио политичара краси „слијеп, бескичмена политика послушности и идолопоклонства субјективитету и ауторитету који је ван Крајине“. Иако је у Западној Славонији доживљен крах у сваком погледу, Мартић је сматрао да њен пад „није резултат војног пораза и грешака које је починила војска“ и додао: „Западна Славонија је, прије свега, пала због неувјероватне деструкције државе, криминала, самољубља, идолопоклонства, економског сиромаштва, фаворизовања појединачног интереса, неразвијености државног апарата, нефункционисања готово ни једног сегмента власти, преношења тежишта српског питања са државотворног на демократско.“ Много више од пада Западне Славоније Мартића је занимало „свесрпско уједињење“, односно уједињење РСК и

²² ХМДЦДР, 62–4, Бр. 020/1–484/95; ХМДЦДР, Скупштина САО/РС Крајине (03), кутија 10, *Службена забљешка Баца Душана, генералног директора ЈП РТРСК (са специфичним статусом)*; „Протестни збор у Книну“, *Политика*, 18. 5. 1995; „Микелић: Мини државни удар у Книну“, *Политика*, 19. 5. 1995; „Мартић преузео контролу над телевизијом“, *Политика*, 23. 5. 1995; „Освајање или ослобађање?“, *Српски глас*, 26. 5. 1995; Раде Чубрило, *Успон и пад Крајине*, Друштво Српска Крајина, Београд, 2002, стр. 97–98.

²³ „Отказана седница парламента у Книну“, *Политика*, 16. 5. 1995; „Скупштина РСК 18. маја у Борову Селу“, *Политика*, 17. 5. 1995.

²⁴ ХМДЦДР, 03–9, *Магнетофонски снимак са треће сједнице првог редовног засједања Скупштине Републике Српске Крајине, одржане 18.05.1995. године у Борову Селу*.

РС као „заметак” тог „свесрпског уједињења”. Сматрао је да „уједињење РСК и РС мора постати питање сата, а не више дана или мјесеци” јер „све друго води Крајину у пропаст”. Мартић је отворено говорио: „Јединствена српска држава то је рјешење нашег проблема. Ако не може одмах у комаду може и парцијално, ако не може тренутно оно може поступно, али до тада осигурати да се не изгуби ни дио националног територија.” Нарочито је указао на нејединство међу Србима, наводећи као примјер незаинтересованост Србије за дешавања у Западној Славонији и поручио: „Буде ли и убудуће насупрот Хрватске само пола милиона Крајишника, а не дванаест милиона Срба, Срби немају у будућности било шта добро да очекују. Може им се десити само једно: да ће заиста бити сви Срби у једној држави, али искључиво на тлу уже Србије.”²⁵

Скупштина је донијела одлуку о разријешењу генерала Челекетића и за новог команданта СВК именовала Мркшића који је у обраћању посланицима затражио јединство „без кога нема одбране РСК” и „минимум средстава” потребних за професионализацију војске и спајање специјалних јединица.²⁶ Скупштини се обратио и шеф безбједности РСК Ацо Драча који је тврдио да је 30. априла око 23 сата добио информацију да ће сутрадан изјутра бити нападнута Западна Славонија, тј. да ће се „насилно отворити ауто-пут преко нашег простора”. О томе је истог тренутка обавијестио и Главни штаб СВК. Међутим, није било никакве реакције у Книну. Са друге стране, посланик Ђорђе Дамјановић је тврдио да је Београд знао за напад „чак три дана” унапријед.²⁷

Скупштина је усвојила закључак да напад Хрватске војске на Западну Славонију представља „геноцид над српским народом”, „окупацију дијела РСК” и да је извршен „уз знање и подршку” припадника мировних снага. Од државних органа РСК је затражено да упуте најоштрији протест међународној заједници и упознају је „са понашањем и улогом мировних снага у току агресије, као и последице агресије, када су припадници Српске Војске Крајине изручивани непријатељу, супротно договору о прекиду ватре и извлачењу преосталог становништва и војске”. Скупштина је од државних органа захтијевала да утичу да се преко међународне заједнице заштити преостало српско становништво и омогући му се „достојанствен излазак из окупираног подручја, као и да се заустави прогон преживјелих припадника СВК”. Државним органима РСК је наложено да од међународне заједнице захтијевају „да присили РХ на хитно повлачење са окупираног подручја РСК на подручје прије агресије од 1. маја 1995. године”. Врховном савјету одбране је наложено да „хитно изврши анализу пада Западне Славоније и да се СВК реорганизује са задатком оспособљавања за стабилну одбрану и повратак окупираних подручја”. Скупштина је из-

²⁵ ХМДЦДР, 03–9, *Говор председника РСК Милана Мартића на засједању Скупштине РСК у Борову Селу, 18.05.1995.*

²⁶ ХМДЦДР, 03–9, *Одлука о разријешењу команданта Српске војске Крајине; ХМДЦДР, 03–9, Магнетофонски снимак са треће сједнице првог редовног засједања; „Одлука о разријешењу команданта Српске војске Крајине”, „Одлука о постављању команданта Српске војске Крајине”, Службени гласник Републике Српске Крајине, 9. 6. 1995.*

²⁷ ХМДЦДР, 03–9, *Магнетофонски снимак са треће сједнице првог редовног засједања; „Расправа о хрватској агресији на Западну Славонију”, Политика, 19. 5. 1995; „Мартић и Челекетић су на време били обавештени”, Политика, 28. 5. 1995.*

разила забринутост „због изостанка очекиване и обећане помоћи државног и војног руководства других српских земаља”.²⁸ Закључила је, такође, да одговорност „за неуспјех и пад Западне Славоније лежи у слабостима функционисања државних институција узрокованих узурпацијом овлашћења, а прије свега слабошћу војних структура у чијој основи лежи појединачна одговорност”. Ради утврђивања те одговорности донијета је одлука о формирању Државне комисије за утврђивање узрока и начина пада Западне Славоније.²⁹

Скупштина је, на приједлог посланика Српске демократске странке (СДС) Крајине, донијела и Одлуку о приступању реализацији уједињења РСК и РС, уз очекивање да до тога дође под хитно. Именована је Међурејубличка комисија са по три члана из сваке републике са задатком да припреми „конкретан план уједињења РСК и РС”.³⁰ План уједињења требало је да садржи акта, потребни временски период и све преградње како би се уједињење могло реализовати. Осим тога, дата је сагласност да предсједници скупштина двије републике до краја маја сазову заједничку скупштину. У Одлуку је накнадно унесена одредба према којој се процес уједињења „неће водити супротно интересима других српских држава”. С тим у вези, Никола Кољевић у свој дневник записао: „Шта то практично значи? Да ли је то опструкција уједињења или покушај задовољења одређених интереса Југославије у мировним преговорима, тешко је рећи, али у сваком случају то је мрља на плану потпуно једногласно донесене одлуке о уједињењу.”³¹

Одлуком Скупштине није био задовољан предсједник Владе Микелић. Према његовом мишљењу у питању је била „велика грешка”, а с обзиром на то да се руководство СРЈ са тим није сложило, више се радило о разједињавању, него уједињавању. Сматрао је да се о уједињењу „треба добро размислити”, да се не смије догодити да се РСК „утопи” у РС, као ни да се „подвуче” под санкције које је СРЈ увела Републици Српској, незадовољна политиком руководства са Пала. Сматрао је да се уједињењем окрећу леђа Југославији од које Крајина зависи на много начина, а усмјерава се ка РС са којом је имала вишеструко мању размјену. То би, сматрао је Микелић, довело до подјела унутар РСК, јер њен источни дио „овакво уједињење

²⁸ „Расправа о највећем крајинском поразу”, *Политика*, 20. 5. 1995; „Агресија Хрватске геноцид над српским народом”, *Политика*, 21. 5. 1995; „Закључци”, *Српски глас*, 26. 5. 1995.

²⁹ За чланове Комисије су постављени: Слободан Перић, министар унутрашњих послова, пуковник Слободан Перић, командант 18. корпуса, Борислав Богуновић, потпредсједник Скупштине, Крсте Жарковић, припадник Министарства унутрашњих послова, и потпуковник Јурица Шајатовић, начелник Органа безбједности 18. корпуса („Одлука о формирању Државне комисије за утврђивање узрока и начина пада Западне Славоније”, *Службени гласник РСК*, 9. 6. 1995).

³⁰ У Међурејубличку комисију су, као представници РСК, именовани др Милан Бабић, Урош Фундук и Ранко Вујић, а Републику Српску су представљали проф. др Никола Кољевић, проф. др Гашо Мијановић и Мирослав Вјештица („Одлука о именовану чланова Међурејубличке комисије испред Републике Српске Крајине, за спровођење реализације уједињења Републике Српске Крајине и Републике Српске”, *Службени гласник РСК*, 9. 6. 1995).

³¹ ХМДЦДР, 03–9, 01–02–04/1–95; *Uspon i pad „Republike Srpske Krajine”. Dokumentarni kronološki prikaz nastanka i propasti paradržave* (priredio Davor Pauković), Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2005, str. 259; „Уједињење РСК и РС”, *Српски глас*, 26. 5. 1995; N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, nav. djelo, str. 482–483; Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске. Дневник 1993–1995*, II, Службени гласник, Београд, 2008, 144.

неће прихватити". О питању уједињења расправљано је и на сједници Владе у Ердуту 24. маја, али јединствени став није могао бити заузет. Микелић је децидирано рекао да се никада неће сложити са стварањем унитарне државе „у којој ће Караџић, Крајишник и Мартић да поделе власт”.³²

Упркос Микелићевом незадовољству, Међурепубличка комисија је радила у периоду 24–27. маја у Бањалуци и припремила текст Одлуке о државном уједињењу РСК и РС и упутила га скупштинама република на давање претходне сагласности, како би касније могла бити усвојена на заједничкој сједници скупштине. Одлуком је прописано име нове државе – Уједињена Република Српска (УРС) и предвиђено да се посланици двије републичке скупштине споје у Уставотворну скупштину УРС. Уставотворна скупштина је двотрећинском већином требало да донесе Уставни закон о привременом уставном уређењу и да припреми и донесе устав нове државе.³³ Комисија је утврдила приједлог текста Уставног закона о привременом уставном уређењу УРС. Она је замишљена као „суверена држава српског народа” која „остаје у саставу савезне државе Југославије”.³⁴

Крајина је своју будућу одбрану, очигледно, покушала везати за Републику Српску, упркос чињеници да њене оружане снаге нису помогле приликом напада Хрватске војске на Западну Славонију која се, без подршке са друге стране Саве, и није могла одбранити. Книн је у уједињењу видио, сасвим нереално, сламку спаса. Са друге стране, Републици Српској су обновљене приче око уједињења са РСК биле потребне као средство политичког притиска, с обзиром на незавидну позицију у којој се руководство са Пала тада налазило. Управо због свеукупних политичких и дипломатских околности план уједињења двије српске републике је очигледно био изван реалности. Игнорисана је чињеница да би се ту радило о додатном прекрајању граница, с обзиром на то да је међународна заједница признала и Хрватску и Босну и Херцеговину (БиХ) у њиховим „авнојевским” границама. У вријеме када су најављени „одлучујући” кораци ка уједињењу, дошло је до пораста кризе унутар БиХ, због чега су изведени и ваздушни удари НАТО снага на српске положаје, па је вођство са Пала имало „преча посла” од преговора са Книном.³⁵

³² „Микелић: О уједињењу треба добро размислити”, *Политика*, 22. 5. 1995; „Техничко или суштинско питање”, *Политика*, 23. 5. 1995; „Захтев за уједињење велика погрешка”, *Политика*, 30. 5. 1995; „Микелић: Не прихватам хитно уједињење РС и РСК”, *Политика*, 25. 5. 1995.

³³ ХМДЦДР, 03–10, *Одлука о државном уједињењу Републике Српске Крајине и Републике Српске*; „Одлука којом се даје претходна сагласност Скупштине Републике Српске Крајине на Уставни Закон о привременом уставном уређењу Уједињене Републике Српске”, „Одлука којом се даје претходна сагласност Скупштине Републике Српске Крајине на одлуку о државном уједињењу Републике Српске Крајине и Републике Српске”, „Одлука о приступању реализацији уједињења Републике Српске Крајине и Републике Српске”, *Службени гласник РСК*, 9. 6. 1995.

³⁴ ХМДЦДР, 03–10, *Саопштење Међурепубличке комисије за припрему плана и аката уједињења Републике Српске Крајине и Републике Српске*; ХМДЦДР, 03–10, *Уставни закон о привременом уставном уређењу Уједињене Републике Српске*; ХМДЦДР, 03–10, *Изјава Уроша Фундука*, 26.05.1995.

³⁵ Без обзира на то, разговори су настављени. У Бањалуци је 20. јуна договорен текст нацрта 16 „системских” закона из области одбране, унутрашњих послова, платног промета, царина и територије. Двије државне делегације су предводили министри правосуђа и управе – Урош Фундук (РСК) и Јово Росић (РС) („Утврђени текстови 16 закона”, *Политика*, 21. 6. 1995; *Uspon i pad „Republike Srpske Krajine”*, str. 265–266).

Управо у то вријеме појавио се захтјев посланичког клуба Српске радикалне странке (СРС) у Скупштини РСК за изгласавање неповјерења Бориславу Микелићу. Тиме је актуелизован Мартићев приједлог о смјени првог министра од 1. марта који тада није ни уврштен на дневни ред скупштинског засједања. Захтјев радикала није могао имати већег домета, јер је њихова посланичка група имала 17 људи, а за подношење захтјева за смјену премијера, према Уставу РСК, било је потребно најмање 20 посланика.³⁶ Међутим, када се захтјеву придружило и неколико посланика најјаче политичке партије у РСК – СДС-а Крајине, иако је седам њених чланова, рачунајући страначког лидера Бабића, било у Микелићевој Влади, шеф посланичке групе СРС-а Ранко Вујић поднио је захтјев за измјену дневног реда скупштинског засједања одржаног у Книну 29. маја. Смјена је затражена, како је наведено, због Микелићевог противљења уједињењу РСК и РС. Неповјерење Микелићевој Влади изгласано је појединачним гласањем. За смјену је гласало 46 присутних посланика, док су тројица били уздржана. Како би се очувало функционисање органа извршне власти, одлучено је да, у складу са Уставом РСК, Влада настави да обавља своје дужности све до избора новог кабинета.³⁷

Иза Микелићеве смјене стајао је Мартић који је сутрадан изјавио: „Јуче смо се рјешили једног баласта који је тровао односе са РС и Србијом, економски и војно нас угрозио.“ Сматрао је да су разлози за смјену лежали у „неприхватљивим методима организације и руковођења Владом од стране првог министра, што је за посљедицу имало парализу рада и ефикасности Владе и блокаду рада највећег дијела министарстава, што је на глобалном нивоу резултирало крупним поремећајима у функционисању свих сегмената система у Републици Српској Крајини“. Осим тога, „привредни систем РСК доведен је у неодрживо стање које карактеришу монополски односи, блокада слободне трговине, подјела привредних субјеката по критерију блискости првом министру и на основу тога критерија затварање тржишта за све субјекте, осим оних који су повлаштени од првог министра“. Политичке разлоге је, барем у јавним реакцијама, стављао у други план. Са његове тачке гледишта, неслагање са Микелићем било је производ „судара концепција“ – „концепције Микелића који нас је вукао у Хрватску“ и његове (Мартићеве, прим. аут.) концепције по којој „нема живота са Хрватима у Хрватској“. Оптуживао га је да је у преговорима са Шаринићем наступао „са аспекта ситне трговине“, чему је подредио „крајински национални интерес“, и додао: „Тачније, могућност добре зараде у послу са Шаринићем, Микелићу је била преча од безбедности Републике Српске Крајине. Или, да будем јасан, док су Микелићево-Шаринићеве конвоји цистерни тајно прелазили преко РСК, дотле су резервоари на тенковима били празни, а храна се борцима на првој линији возила запрегама. Јасно је дакле да је захтјев за смјену првог мини-

³⁶ ХМДЦДР, 62–8, Бр. 020/5–205/95; Nikica Barić, „О okolnostima i posljedicama smjene predsjednika vlade Republike Srpske Krajine Borislava Mikelića 1995. godine“, *Istorija 20. veka*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, br. 03/2010, str. 151–168; „Нови захтев за изгласавање неповјерења Микелићу“, *Политика*, 25. 5. 1995.

³⁷ ХМДЦДР, 03–9, *Скраћени записник са 4. сједнице I редовног засједања Скупштине РСК, одржане у Книну 29. маја 1995. године*; ХМДЦДР, 04–33, *Одлука о неповјерењу првом министру у Влади Републике Српске Крајине*; „Изгласано неповјерење премијеру Микелићу“, *Политика*, 30. 5. 1995; „Одлука о неповјерењу првом министру у Влади Републике Српске Крајине“, *Службени гласник РСК*, 9. 6. 1995.

стра био покушај да се са крајинске привреде скине паразитска гарнитура господина Микелића која је директно угрожавала виталне националне интересе.³⁸

На сједници Скупштине на којој је ускраћено повјерење Микелићевој влади, отворено је у пуном обиму још сложеније питање – „сецесија која је у току” у источном дијелу Крајине. О озбиљности ситуације говори и то да је предсједник Мартић рекао да власти у Книну немају контролу над крајинском војском и полицијом на простору источног дијела Крајине. Дефинитивна потврда да је источни дио Крајине кренуо у другом смјеру било је оснивање Координационог одбора пет општина Источне Славоније, Барање и Западног Срема у Белом Манастиру 25. маја. На челу Одбора нашао се бивши предсједник РСК Горан Хаџић. Сједници на којој је основан Одбор присуствовали су министар пољопривреде Симо Шијан, министар индустрије Бранко Петровић, предсједник СО Бели Манастир Слободан Миловац, предсједник СО Тења Јово Ребрача, командант Барањске дивизије пуковник Стојан Младеновић, као и представници општинских власти Вуковара, Даља и Мирковаца. Одбор се успротивио „брзоплетом уједињењу РСК и Републике Српске”, сматрајући то актом који „фактички доводи до нових, опасних подела у српском народу”. Спровођење одлуке о уједињењу представљало је „опасну импровизацију која у себи носи велике ризике, са крајње неизвесним ефектима”. Према закључку Одбора, „тако створена држава води српски народ западно од Дрине и Дунава у далеко неповољнији положај у међународној заједници од постојећег, непријатељима српског народа даје алиби за продужење и поштрење санкција против СРЈ, хрватској и муслиманској страни даје повод на нове и жешће агресивне акције и озбиљно слаби одбрамбени потенцијал нове државе”. Ова одлука је, према мишљењу Одбора, била „у функцији разбијања Крајине, јер је потпуно природно да СБЗС неће довести у питање своју повезаност са Војводином, Србијом и СР Југославијом”. Отуда је дата подршка „политици мира руководства Србије и СРЈ и наставку мировног процеса на основама равноправног третмана страна у сукобу”. Скупштина РСК је осудила „самозвано, нелегално и противуставно дјеловање такозваног Координационог одбора Славоније, Барање и Западног Срема”, чије су одлуке „срачунате на разбијање Републике Српске Крајине, на рушење њених институција, правног поретка” и задужила „надлежне државне органе” да предузму све неопходне мјере „како би се у Источном дијелу РСК обезбедило функционисање легалних институција система регулисаних Уставом и Законом РСК”.³⁹

³⁸ ХМДЦДР, 62–7, *Записник са састанка Предсједника РСК и ген. Мркишића са посланицима из источног дијела РСК*; ХМДЦДР, 62–8, *Реаговање*, 25.07.1995; ХМДЦДР, 62–7, *Записник са састанка Предсједника РСК са шефовима посланичких група*.

³⁹ ХМДЦДР, 03–9, *Скраћени записник са 4. сједнице I редовног засједања Скупштине РСК, одржане у Книну 29. маја 1995. године*; ХМДЦДР, 03–9, *Затворено писмо Координационог одбора Славоније, Барање и Западног Срема предсједнику Републике, предсједнику Скупштине, предсједнику Владе и министру иностраних послова РСК*, 25.05.1995; ХМДЦДР, 03–9, *Записник са седнице одржане 25. маја 1995. године у зборници Скупштине општине Бели Манастир с почетком 12,45 часова*; ХМДЦДР, 03–10, *Закључци; Успор и рад „Републике Српске Крајине”*, стр. 260–264; „Повратак Горана Хаџића”, *Време*, 5. 6. 1995; Nikica Barić, „Srpska radikalna stranka u Republici Srpskoj Krajini, 1992.–1995. (s naglaskom na Slavoniju i Baranju)”, *Scrinia Slavonica*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, br. 10/2010, str. 495–525; N. Barić, „O okolnostima i posljedicama”, nav. djelo, str. 161–162; N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, nav. djelo, str. 484–485.

На састанку одржаном у Мартићевом кабинету, 5. јуна, на којем је присуствовао дио министара Владе у оставци, предсједник је указао да је „политичко-безбедносна ситуација у Републици врло сложена и тешка” и да је „код народа завладао страх”. Присутнима је пренио да се Милошевић противи уједињењу РСК и РС и да му је „отворено рекао да Србију и Југославију неће увлачити у рат”, али да нуди помоћ у логистици, стручном кадру, те финансијску помоћ за професионалне јединице. Анализирајући опште прилике у односима са Хрватском закључио је да ће уједињењем РСК са РС Хрватска „сигурно добити подршку Запада”. Са друге стране, потпуно наивно дјелују његове ријечи да се расположење у свијету према Хрватима „мијења у негативном правцу”, а још наивније закључак: „Свијет је напакон схватио ко су они.” Мартић је површно прешао преко вијести о новом напредовању хрватских снага на Динари и истакао да „ми нисмо ништа озбиљније изгубили” и напоменуо да је са генералом Манојлом Миловановићем, замјеником команданта ВРС договорио покретање контраофанзиве којом би се прилике на масиву Динаре вратиле на стање прије напредовања хрватских снага у новембру 1994. године. Министар здравства др Стеван Ђурић је примијетио да „већ 6 мјесеци у РС тврде да ће они то (Динару, прим. аут.) очистити, а то се не чини” и напоменуо: „РСК мора тражити од РС неке чвршће гаранције да ће они бранити граховско подручје. Ако се нешто не предузме ово је за нас врло опасно.”⁴⁰

Хрватске снаге су, напредујући на простору Ливањског поља, продрле на падине Динаре крајем 1994, затим радиле на ојачању комуникација и довлачењу технике, а поново напредовале у априлу 1995. године. Мјесец дана након офанзиве на подручје Западне Славоније Хрватска војска је, уз помоћ снага Хрватског вијећа обране (ХВО), наставила продор на масиву Динаре ради прекидања комуникације између Книна и Грахова, односно РСК и РС.⁴¹ Нови напад је, осим прекидања комуникација, имао још важнији стратешки циљ – избијање на висове са којих се Книн „види као на длану”. Напади су били праћени артиљеријским дејствима по дубини крајинске територије, ка Цетини, Цивљанима, Косорима и Врлици. На честе артиљеријске нападе српска страна је одговарала артиљеријском ватром, а за ударе је коришћена и авијација из 105. ваздухопловне бригаде са Удбине. Међутим, хрватске снаге су постепено овладавале масивом Динаре, стављајући под своју контролу више значајних висова и кота.⁴² Министарство одбране РСК је прогласило општу мобилизацију у зони одговорности 7. (Сјевернодалматинског) корпуса СВК.⁴³

⁴⁰ ХМДЦДР, 62–7, *Записник са састанка Предсједника РСК са шефовима посланичких група*; ХМДЦДР, 62–1, *Записник са састанка предсједника Републике господина Милана Мартића са члановима Владе РСК, која по Уставу врши дужност до избора нове Владе*; „Мартићеве консултације са члановима владе”, *Политика*, 6. 6. 1995.

⁴¹ ХМДЦДР, Главни штаб Српске војске Крајине (06), кутија 13, *Протест Команди УНПРОФОР-а у Загребу*, 04.06.1995; „Пакао Антића главе”, *Војска Крајине*, јули 1995.

⁴² ХМДЦДР, 62–1, *Ванредни оперативни извештај ГШ СВК*, 04.06.1995; ХМДЦДР, 62–1, *Редовни оперативни извештај*, 06.06.1995; ХМДЦДР, 62–1, *Обавештајна информација*, 21.06.1995; „Драматично испод Динаре”, „Рањено 26 српских војника”, *Политика*, 5. 5. 1995; „Хрвати настоје да овладају Динаром”, *Политика*, 6. 6. 1995; „Тешак пораз хрватских снага на Динари”, *Политика*, 9. 6. 1995; „Крајишка авијација гађала хрватске положаје”, *Политика*, 10. 6. 1995; „Стратешки значај Динаре”, *Политика*, 11. 6. 1995; „Поново борбе на Динари”, *Политика*, 20. 6. 1995; „Динара у пламену”, *Политика*, 21. 6. 1995; „Напетост на Динари у сталном порасту”, *Политика*, 5. 7. 1995.

⁴³ Како наводи Марко Врцељ одзив је био веома лош. Од 7.183 позваних до предвиђеног времена одазвало се 1.452 (20%), а са једним даном закашњења још 2.032 (28%). Лош одзив је овако објаснио: „Најтеже је мобилисати Книњане. Они се опиру сваком настојању војске да узму пушку, иако им Динара го-

Влада у оставци састала се, први пут након изгласавања неповјерења, 6. јуна у Борову Насељу, уз присуство девет од 17 министара. Нису присуствовали чланови Владе из редова СДС-а Крајине, предвођени министром иностраних послова Бабићем. Влада је затражила расписивање парламентарних избора правдајући то измијењеним околностима, јер након пада Западне Славоније 13 посланика са тог простора „практично више не заступају никог” у Скупштини РСК.⁴⁴ Саопштено је да је Микелић поднио кривичну пријаву против председника Скупштине Рајка Лежаића „због непоштовања законске процедуре приликом његовог смењивања”. Чини се да је Микелић, са остацима своје владе, нашао сигурно уточиште у источном дијелу Крајине. Осим сарадње са групом утицајних људи која се противила властима у Книну, погодовала му је и близина Србије у којој је имао сигурне позиције. Осим тога, спекулисало се да због пријетњи које је добијао није ни смио долазити у Книн.⁴⁵

Без обзира на те потезе, дани Микелићевог председавања крајинском владом били су одбројани. Након консултација са шефовима посланичких клубова у Скупштини РСК, Мартић је 12. јуна дао мандат за састав нове владе СДС-у Крајине и његовом лидеру др Милану Бабићу, упркос противљењу Слободана Милошевића. О томе шта је значила ова одлука говоре и Мартићеве ријечи: „Ту идемо свјесно у ризик да будемо блокирани од Србије. Можемо ићи у тај ризик, па како буде.” Тренутак у којем је Бабићу повјерен мандат за састав нове Владе вјероватно није могао бити тежи. Бабић је мандат прихватио упркос тежини ситуације и истакао намјеру да формира „владу националног јединства”. Убрзо је, ради консултација са релевантним политичким факторима, отпутовао у источни дио земље и боравио у Вуковару и Белом Манастиру. Тиме је и симболично желио показати да је тај дио Крајине и даље вјеран властима у Книну и, у крајњем случају, тако га чвршће везати за престоницу РСК. Међутим, процес састављања владе текао је знатно спорије од очекиваног. И сам Мартић се двоумио око тога да ли је Бабић добар избор за мандатара с обзиром на прилике у којима се Крајина налазила. Мартић је као алтернативе помињао Бабићеве страначке колеге Бранка Миљевића и др Ђуру Дедића. Са друге стране, бивши председник Владе Ђорђе Бјеговић помињао је Ранка Бакића, али је за Мартића то имало „низ ограничења у политичкој јавности РСК” због партије којој је припадао и њене „блискости са ЈУЛ-ом”.⁴⁶

ри. Имају они заштиту од разних министара, директора, појединих официра па до председника државе. На Динари гину Бенковчани, Обровчани и други Буковчани као и Крајишници из целе Крајине, само не и Книњани. Ради тога су међу борцима завладали дефетизам и незнађе, безвољност и осећај да им је свеједно шта се дешава.” (М. Врцељ, *Рат за Српску Крајину*, нав. дјело, стр. 201).

⁴⁴ У питању су: Митар Босанац и Стево Ратковић из Дарувара, Ранко Бакић, Ђорђе Дамјановић, Аран Драгичевић и Чедомир Релић из Окучана, Боро Вурдеља из Грубишног Поља, Вељко Вукелић, Драган Добројевић и Зоран Мишчевић из Подравске Слатине, Мирослав Грозданић, Обрад Ивановић и Петар Џодан из Пакраца. Приликом борби у Западној Славонији Босанцу и Добројевићу се губи сваки траг, па се и данас воде као нестали. Грозданић и Ивановић су остали у Пакрацу, па је Грозданић данас један од три замјеника жупана Славонско-пожешке жупаније, док Ивановић ради у Српском демократском форуму у Пакрацу.

⁴⁵ „Захтевају се нови избори”, *Политика*, 7. 6. 1995; „Избори једини излаз”, *Политика*, 27. 6. 1995; Slaven Ružić, *Djelovanje „Vlade Republike Srpske Krajine” 1991.–1995.*, doktorski rad u rukopisu, Zagreb, 2013, str. 295.

⁴⁶ ХМДЦДР, 62–1, *Записник са састанка председника Републике господина Милана Мартића са члановима Владе РСК, која по Уставу врши дужност до избора нове Владе*; ХМДЦДР, 62–1, *Записник са састанка председника РСК г. Милана Мартића са шефовима посланичких клубова у Скупштини РСК*;

У таквим приликама РСК је посљедњи пут прославила Видовдан као свој државни празник. У информацији за јавност Мартић је пожелио „да ово буде посљедњи празник којег српски народ слави у рату”.⁴⁷ Бар када је српски народ на простору Крајине у питању, развој догађаја је био такав да су се његове жеље обистиниле, али на потпуно неочекиван и бруталан начин. Видовдан је те године обиљежен војном парадом у Слуњу на Кордуну. То је била прва и једина таква манифестација у Крајини. Њен основни циљ био је пропагандног карактера. Требало је домаћој јавности подићи морал, а противничкој страни показати да Крајина „има са чиме да се брани”. Смотра је била својеврсни одговор на војну параду оружаних снага РХ на Јаруну крај Загреба одржану 30. маја. На Видовданској смотри учествовало је 1.267 војника, питомаца и старјешина, 80 борбених, специјалних, вучних и теренских возила, а организација је коштала око 686.000 динара. Процењује се да је смотри присуствовало око 10.000 људи, а пропратио ју је 101 инострани и домаћи новинар. *Застава филм* је правила документарни филм, а у директном телевизијском преносу, у организацији техничке екипе са Радио телевизије Србије, смотру је могла гледати читава Крајина преко крајинске државне телевизије.⁴⁸

Српска војска Крајине је на Видовданској смотри приказала новоосновану војну формацију у свом окриљу – Корпус специјалних јединица (КСЈ). Основну попуу Корпуса чинили су крајински војни обвезници мобилисани на простору СРЈ.⁴⁹ Корпус је настао у оквиру промјена чији је циљ био да се СВК оспособи за одбрану од напада Хрватске војске, какав је био онај у Западној Славонији, и да се створи маневарска јединица која би могла дјеловати у било ком тренутку било гдје у Крајини. Корпусом је командовао генерал-мајор Милорад Ступар.⁵⁰ На паради су учествовали ешалони војних школа, пјешадије, полиције, припадници 107. наставног центра

ХМДЦДР, 62–6, Бр. 020/1–597/95; ХМДЦДР, 62–7, Бр. 020/4–588/95; „Мартић предложио Бабића за премијера”, *Политика*, 13. 6. 1995; „Бабићево горе-доле”, „Разговори о новој крајинској влади”, *Политика*, 15. 6. 1995; „Мандатар би хтео владу националног јединства”, *Политика*, 24. 6. 1995.

⁴⁷ ХМДЦДР, 62–8, *Информација за јавност* 27. 06.1995.

⁴⁸ ХМДЦДР, 06–9, Пов. Бр. 6–116/95; ХМДЦДР, 06–9, *Саопштење за јавност*, 29.06.1995; ХМДЦДР, 62–1, *Ванредни оперативни извештај ГШ СВК*, 02.07.1995.

⁴⁹ Према идеји команданта СВК генерала Мркшића 1. јуна је донијета наредба о мобилисању војних обвезника који су напустили РСК после 17. августа 1990. године. Циљ је био да се крајинске оружане снаге ојачају у погледу бројности, али и да се позитивно утиче на морал постојећег борачког састава насилним повратком свих оних који су избјегли војну обавезу и на тај начин изазивали подозрење у очима оних који су били на фронту. Према листи приоритета они су слати у новоформирани КСЈ, а затим у 15, 7, 39. и на крају 21. корпус СВК. Иако је више хиљада људи на овај начин враћено у Крајину (према неким подацима 4 до 5 хиљада), током јула је било примјетно и да је акција ослабила, тј. да „јењава и губи своје ефекте, а опет углавном нема синова повлашћених и привилегованих”. И Главни штаб је био свјестан да су мобилизацији поново измакли сви они који су имали новца или довољно утицаја да избјегну и тај нови „позив за одбрану српства” (ХМДЦДР, 06–2, Стр. Пов. Бр. 13–26; ХМДЦДР, 62–1, *Ванредни оперативни извештај ГШ СВК*, 09.07.1995; N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, nav. djelo, str. 504–505).

⁵⁰ Корпус специјалних јединица чинили су: 2. гардијска бригада, 2. оклопна бригада, 71. специјална бригада посебне наміјене, Бригада полиције, Дивизион противваздушне одбране, Команда стана, Вод војне полиције и Позадинска чета. Међутим, како наводи Марко Врцељ: „Од тог корпуса није било скоро ништа. Корпус никада није формиран, нити је било изгледа да се до краја формира.” (К. Новаковић, *Српска Крајина*, нав. дјело, стр. 331–332, 343–344, 486–489, 568; М. Врцељ, *Рат за Српску Крајину*, нав. дјело, стр. 203; N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, nav. djelo, str. 508).

Алфа и моторизовани ешалон. Приказана је техника којом је располагала СВК – артиљерија, средства противваздухопловне одбране, оклопна возила, хеликоптери и авиони, а представљена су и нова оружја домаће производње – бацач бомби *Кошава* и ракета *Крајина* домета 100 километара.⁵¹ Предсједник Мартић је командантима бригада новоформираног Корпуса свечано уручио ратне заставе које је посветио горњокарловачки епископ Никанор (Богуновић), а затим се обратио присутнима и, поред осталог, рекао: „Искуство нас учи да са Хрватима можемо преговарати једино уколико имамо јаке аргументе за разговор. Они, а и читав свијет, познају и признају само језик силе и само уколико будемо спремни да се у сваком тренутку са њима носимо на војничком плану, бићемо признати као равноправан партнер у преговорима.”⁵²

У Книну је 3. јула боравила делегација Међународне конференције о бившој Југославији коју су предводили копредсједници – Норвежанин Торвалд Столтенберг и Швеђанин Карл Билт.⁵³ Састали су се са крајинском делегацијом коју је предводио Мартић, а уз кога су били и генерал Мркшић, Илија Пријић и Лазар Мацура. Билт је разговор почео рекавши да „клизимо у нови рат између РСК и РХ” и да је потребно ући у „нови циклус мировних преговора”. Мартић је наставак преговарачког процеса условио повлачењем ХВ са масива Динаре; враћањем наоружања које је припадало 18. корпусу, а које се до операције *Бљесак* налазило под надзором заштитних снага УН-а; као и захтјевом да се „окупиране српске етничке територије у Западној Славонији прогласе ексклузивном заштићеном зоном УН уз повлачење ХВ и полиције и повратак избјеглог становништва”. Међутим, Билт је јасно истакао: „У овом тренутку суочавамо се са дилемом: преговори или рат. Трећа могућност се не назире.” Столтенберг је био увјерен да је и „сусрет зараћених страна у Женеви без посебно утврђеног дневног реда довољан да се преговарачки процес покрене са мртве тачке”. Мартић није схватао важност тренутка и истакао је да „од пута у Женеву нема користи” јер је то „пут у празно”. По мишљењу Столтенберга директни сусрети сукобљених страна могли би бити „продуктивнији од бескрајних путовања медијатора на релацији Книн–Загреб”. За њега је успјех била и чињеница да је Хрватска уопште пристала на преговоре изван њених граница. Како је Мартић истрајавао на томе да су преговори бесмислени када Хрватска све договоре „у пракси редовно и некажњено крши”, Билт је сасвим отворио карте и рекао: „Разговори могу довести до више опција, али одсуство истих само до једне. У Загребу има много оних који чекају ваше не као повод да пошаљу тенкове на Крајину. Рећи ће: *Ми смо жељели разговоре али друга страна није.*” Тешко да је Мартић схватао ове ријечи. Бивао је све оштрији и сигурнији у свој став. „Пророчки” је рекао да ће Хрватска ионако прекршити све договоре и запријетио: „Остатак Крајине није 3. Славонија,

⁵¹ „Од *кошаве* до *крајине*”, *Политика*, 29. 6. 1995; „Смотра Корпуса специјалних јединица”, *Војска Крајине*, јули 1995; К. Новаковић, *Српска Крајина*, нав. дјело, стр. 372–378.

⁵² ХМДЦДР, 62–1, *Говор Предсједника Републике Српске Крајине приликом предаје ратних застава бригадама Корпуса специјалних снага Српске војске Крајине*; „Одбрана сопственим снагама”, *Српски глас*, 30. 6. 1995.

⁵³ Столтенберг и Билт су дан раније боравили у Загребу и разговарали са Туђманом. Према Шаринићевом свједочењу Туђман је категорички одбијао могућност да мјесто преговора са Србима буде изван Хрватске. Осим тога, постављао је услов да се унапријед договори дневни ред тих разговора и да у њима не може учествовати Мартић („Билт и Столтенберг у Загребу”, *Политика*, 3. 7. 1995; Н. Šarinić, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem*, нав. дјело, стр. 258–259).

ојачали смо и стабилизовали одбрану. У случају напада горит ће читава Хрватска." Након тога је као основни услов за наставак преговора истакао омогућавање протока робе између источног и западног дијела Крајине, а копредсједницима поручио: „Ако сте добили задатак да нас економски уништите, то вас дискредитује као неутралне и објективне посреднике у мировном процесу." Билт је упозорио: „Ако обавестим ЕУ да нисте вољни преговарати то ће ићи против ваших интереса." Још отворенији је био француски генерал Бертран де ла Прел: „Ако се не оде на преговоре солуција ће бити страшна војна опција." На то је Мартић поновио да тражи повлачење са Динаре или нормализацију транзита робе као „минималне предуслове" за наставак преговора. Међутим, копредсједници нису дали осврт на Мартићеве захтјеве, већ поручили: „Даћемо вам време да одговорите на предлог о отпочињању директних преговора."⁵⁴ Без обзира на овако „тврде" ставове Загреба и Книна, најављен је наставак хрватско-српских преговора у Женеви, али без прецизирања датума или тачне агенде разговора.⁵⁵

Неколико дана касније са Мартићем је разговарао и перуански дипломата Алваро де Сото, помоћник генералног секретара УН из Одјела за мировне операције Команде УН-а у Њујорку. Мартић је од Де Сота затражио да се крајински ставови директно презентују у СБ и УН, јер „присуство само једне стране у сукобу у УН и СБ доприноси доношењу субјективних (необјективних) одлука". Мартић је исказао жељу да се на миран начин ријеши ситуација, а као прву мјеру затражио слободно кретање робе између два дијела Крајине. Ипак, чини се да није имао довољно осјећаја када је Де Соту рекао да би Срби прихватили „да живе са Французима, Јапанцима и другим народима али не у Хрватској са Хрватима". Затражио је међународно признање РСК након чега би се „брзо договорили са комшијама Хрватима". Де Сото је био искрен и рекао: „Озбиљно сумњам да имате неког у свијету ко би могао да Вам помогне да тако ријешите ситуацију." Стално позивање на проблеме из давније историје вјероватно је збуњивало Де Сота, па не чуди што је, маниром искусног дипломате, рекао да је „дошао као студент, жељан знања". Мартић је остао чврсто при ставу да за Србе не може бити живота у Хрватској: „Или ће Међународна заједница то ријешити, уважавајући принцип самоопредељења, или ће рат трајати." Интеграцију у Хрватску називао је „ропством", „тјерањем жртве на домет мача целата", „привођењем народа на клање" и све то поредио са животом у резервату. Саслушавши пажљиво све што му је Мартић рекао, Де Сото је опет приступио суптилној дипломатској игри, истакавши да је разумио његову одлучност и поручио: „Надам се да ово није узалуд утрошено вријеме и да сте схватили односе у свијету."⁵⁶

Осим најаве наставка хрватско-српских преговора, почетком јула је најављено формирање нове крајинске владе. Милан Бабић је, 5. јула, обавијестио Мартића да „има скупштинску већину" и да су консултације о формирању нове владе завршене. Најавио је формирање Владе „народног јединства" у којој би се, осим његове партије (СДС-а Крајине) нашли и представници осталих парламентарних странака – Српске радикалне странке (СРС), Српске демократске странке српских земаља

⁵⁴ ХМДЦДР, 62–7, Бр. 020/4–707/95; ХМДЦДР, 62–8, *Забелешка, 04.07.1995.*

⁵⁵ „Билт: Могућ наставак преговора између Книна и Загреба", *Политика*, 4. 7. 1995.

⁵⁶ ХМДЦДР, 62–1, *Записник са састанка Предсједника РСК, г. Милана Мартића са Помоћником Генералног Секретара, г. Алваро де Сото*; ХМДЦДР, 62–7, Бр. 020/4–709/95; ХМДЦДР, 62–8, *Радна билеџика, 06.07.1995.*; Де Сото: Вратићемо и оснажити мир", *Политика*, 9. 7. 1995.

(СДССЗ), Српске партије социјалиста (СПС) и Социјалдемократске партије (СДП).⁵⁷ Међутим, многи нису били задовољни Бабићем као мандатаром. Понајприје, њиме није био задовољан врх СПС-а, који је у више наврата писао Мартићу тражећи промјену његове одлуке и подсјећао га на његове раније ставове о Бабићу.⁵⁸

Бабићева кадровска рјешења изазвала су незадовољство у источним дијеловима Крајине. Мандатару је замјерено да приликом боравка у Барањи није разговарао са локалним општинским властима, због чега се његова најављена кадровска рјешења нису могла сматрати плодом „општег консензуса”. Могућност да осим мјеста предсједника РСК, позиције првог министра, важнијих ресора у Влади, гувернера Народне банке, директора робних резерви и друге важне функције буду у рукама људи из Книна („градића који броји тек 5% од укупног броја становника Крајине”) није добро прихваћена међу политичким лидерима из источног дијела Крајине. У источном дијелу Крајине је живјело око 50% становништва Крајине, он је давао преко 80% друштвеног производа, како је тада наведено, а имао је „тек четвртину од укупног броја народних посланика, и тек сваког шестог министра у влади”. Исказано је незадовољство због најаве да ће се сједница Скупштине, на којој би се бирала нова влада, одржати у Мирковцима, јер је у томе уочена намјера да се завара становништво источног дијела Крајине. Затражени су нови парламентарни избори послије којих би се формирала „ванстраначка, експертска влада”. Иза ових протеста стајали су потпредсједник Скупштине Богуновић, посланик Дамјановић и предсједници општина Бели Манастир (Слободан Миловац), Даљ (Илија Јакшић), Тења (Јово Ребрача) и Вуковар (Славко Докмановић).⁵⁹

Предсједник Скупштине Лежаић сазвао је ванредну сједницу за 10. јул у Дому културе у Мирковцима. На том засједању требало је да буде изабрана нова крајинска влада, размотрен извјештај Државне комисије за утврђивање узрока и начина пада Западне Славоније и дата информација о смјештају избјеглица из Западне Славоније. „Из техничких разлога” засједање је помјерено за 12. јул у 13 сати.⁶⁰ Међутим, на сам дан засједања на граничном прелазу у Товарнику крајинска полиција није дозволила улазак у тај дио земље посланицима и члановима Владе из западног дијела Крајине, укључујући мандатара Бабића. Неколико сати је трајало убјеђивање у којем је учествовао чак и министар унутрашњих послова Слободан Периф, на шта су полицајци понављали: „Нама је тако наређено.” Забрана уласка је представљала очигледно непоштовање власти у Книну и доказ да се источни дио Крајине све мање могао рачунати дијелом РСК.⁶¹ Полиција је блокирала и преостала два гранична прелаза (код Богојева и Ило-

⁵⁷ „Сигурна већина”, *Политика*, 6. 7. 1995.

⁵⁸ ХМДЦДР, 62–1, *Писмо предсједника Главног одбора Српске партије социјалиста Ђорђа Бјеговића предсједнику Републике Српске Крајине Милану Мартићу*, 21. јун 1995; ХМДЦДР, 62–7, Бр. 020/4–2–652/95.

⁵⁹ „Неприхватљиво је да већина кандидата буде из Книна”, *Политика*, 8. 7. 1995.

⁶⁰ ХМДЦДР, 03–9, Бр. 01–02–04–133/1–95; ХМДЦДР, 03–9, *Обавјештење*, 06.07.1995; „Ванредна седница крајишког парламента 10. јула”, *Политика*, 4. 7. 1995; „У среду уместо у понедељак”, *Политика*, 11. 7. 1995.

⁶¹ Са друге стране, Влада у оставци је без проблема одржала састанак у Вуковару 17. јула, на којем се углавном расправљало о збрињавању избјеглица из Западне Славоније. Зато је 21. јула Мартић наложио Влади у оставци да убудуће засједа искључиво у Книну. Микелић је саопштио да је још увијек „легални премијер” и да ће се сједнице Владе одржавати тамо гдје их он закаже. Тако је и било, па је посљедња сједница његове Владе одржана у Белом Манастиру 25. јула („Мартић наложио влади да заседа у Книну”, *Политика*, 22. 7. 1995; „Микелић: Влада РСК спасава интегритет Крајине”, *Политика*, 24. 7. 1995; „Опужбе на рачун Мартића и Бабића”, *Политика*, 26. 7. 1995).

ка). Упозорење политичких лидера из источног дијела Крајине да се сједница Скупштинe не може одржати у Мирковцима и да се онако замишљена влада може формирати једино у Книну, очигледно није озбиљно схваћено.⁶²

У Мирковце је пуштен једино Мартић који је стигао око 14 сати. Мартићева реакција била је „млака” и изражена ријечју „некоректно”. Одржао је састанак са политичким лидерима источног дијела Крајине и чуо много примједби на Бабићев рачун. Војислав Станимировић (СДССЗ) тврдио је да је „од почетка скептик са Бабићем мандатарем”, Бранко Војница (СРС) за нека Бабићева кадровска рјешења је рекао да показују „недоследност СДС-а”, а његов страначки колега Ратко Гонди је предлагао „повлачење кандидатуре Бабића” и „формирање владе по указу”. Чак је и Мартић био склон да повуче мандат дат Бабићу. Рекао је да му је из Београда сугерисано да се мандат повјери генералу Мирку Бјелановићу, помоћнику команданта СВК за позадину, али у страху од „негативних политичких конотација” (с обзиром на то да се радило о војном лицу), није био склон том рјешењу и предложио је др Ђуру Дедића (СДС Крајине) или Станимировића који је, с обзиром на страначку припадност, могао чвршће повезати Книн и Пале. Станимировић је сматрао да је на мјесту предсједника владе потребан привредник и да он не би могао бити успјешан на том мјесту.⁶³

У вријеме док су Крајишници расправљали око састава нове владе, у Хрватској војсци је извршена смјена на челу. Умјесто генерала Јанка Бобетка, који је отишао у пензију, одлуком предсједника Туђмана од 15. јула начелник Главног стожера постао је генерал Звонимир Червенко. У првом обраћању јавности Червенко је изјавио да ће његова земља наставити да води рат и да „постоје планови слични *Бљеску*”. Гомилање снага на линији раздвајања са Крајином било је примјетно свима – Хрватима, Србима, међународним снагама. Чак је и штампа отворено закључивала: „Главно питање које ових последњих врелих јулских дана заокупља многе житеље Хрватске не почиње више са *да ли*, него са *када* – када ће хрватска војска кренути на Крајину.”⁶⁴

Пријетње је неколико дана касније поновио и министар вањских послова Хрватске др Мате Гранић у писму упућеном СБ УН. Он је реаговао на борбе које су се водиле око Бихаћа, а у којима су наспрам 5. корпуса Армије Р. БиХ учествовале оружане снаге Аутономне покрајине Западне Босне, ВРС и СВК. Српске снаге из Крајине (двје оперативне и једна тактичка група) учествовале су у борбама око Бихаћа у оквиру акције *Мач 95* која је отпочела 19. јула. Уз њихову помоћ требало је сломити ову муслиманску енклаву лојалну Влади у Сарајеву. Хрватској никако није одговарало да се промијени стање са друге стране Пљешевце, јер би тако снаге РСК, обезбједивши залеђе према Бихаћу, могле боље организовати одбрану у смјеру ка Хрватској. Напади са више страна довели су до критичне ситуације, па су из Бихаћа наредних дана стизале драматичне вијести и апели за помоћ. Чинило се

⁶² „Предсједника и владу зауставила милиција”, *Политика*, 13. 7. 1995; „Зашто су крајински посланици враћени из Товарника”, *Политика*, 14. 7. 1995; „Istovar kod Tovarnika”, *Vreme*, 17. 7. 1995.

⁶³ ХМДЦДР, 62–1, *Записник са састанка предсједника РСК, г. Милана Мартића са шефовима посланичких клубова у Скупштини РСК и страначким преаџима*.

⁶⁴ „Червенко уместо Бобетка”, *Политика*, 16. 7. 1995; „Хрватска ће се сигурно тући”, *Политика*, 17. 7. 1995.

да је сламање 5. корпуса на дохват руке.⁶⁵ Међутим, крајинско руководство је тих дана информисано да је Карл Билт у разговору за шведску телевизију рекао: „Хрватска ће напасти Републику Српску Крајину на више праваца – жестоко и уз употребу великог броја војника, користећи за изговор српску офанзиву на Бихаћ.“⁶⁶

Хрватска је себи дала за право да интервенише у Босни након пада Сребренице и офанзиве на Бихаћ „оцењујући да је опстанак бихаћке енклаве витална тачка њене националне безбедности“. Могућност да интервенише у сукобу око Бихаћа добила је 22. јула након потписивања тзв. Сплитске декларације на састанку којем су присуствовали председник Туђман, председник Председништва Републике БиХ Алија Изетбеговић, председник Федерације БиХ Крешимир Зубак, председник Владе БиХ Харис Силајџић и заповједник Генералштаба Армије РБиХ генерал Расим Делић. Хрватска је позвана „да пружи хитну војну и другу помоћ у обрани од агресије, посебице у подручју Бихаћа“. Другим ријечима, Споразумом је омогућено да Хрватска војска ступа на територију БиХ ради заједничке борбе против српских снага.⁶⁷

Користећи ту могућност, хрватске оружане снаге су у ноћи 24/25. јула отпочеле операцију *Љето–95* чији је задатак био да се ударима на ВРС из правца Ливањског поља растерети одбрана Бихаћа, заузму Грахово и Гламоч, пресјече важна саобраћајница Книн–Дрвар и отвори пут за напад на Книн.⁶⁸ У Книну је 27. јула наређена потпуна мобилизација свих команди и јединица у зони одговорности 7. корпуса, забрана свих врста одсуства и удаљавања из јединица по било ком основу, позивање целокупног људства које се налазило изван јединица и предузимање мјера ради достизања пуне контроле кретања становништва „са циљем спречавања избјегавања војне обавезе и дезертерства“. Сви војни обвезници у зони одговорности 7. корпуса који су се налазили ван јединица морали су се хитно упутити на своја ратна формацијска мјеста. Ова одлука Главног штаба СВК, Министарства одбране РСК и Команде 7. корпуса донијета је јер „јединице Хрватске војске и Хрватског већа одбране непрекидно довлаче нове снаге и средства према границама Републике Српске Крајине“ и „више је него очигледно да Хрватска спрема агресију на територију Републике Српске Крајине“.⁶⁹

⁶⁵ D. Marijan, *Oluja*, nav. djelo, str. 52–53; Jakša Raguž, „Operacija Mač-1 – primjer vođenja specijalnog rata Srpske vojske Krajine protiv Cazinske krajine 1995. godine“, *Bošnjačka pismohrana*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, br. 10/2011, str. 460–490.

⁶⁶ ХМДЦДР, 62–8, *Информације*, 24. 7. 1995.

⁶⁷ *Tuđmanov arhiv. Korespondencija predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana od 1990. do 1999.*, IV, *Godine pobjede: 1994. i 1995.* (priredio Nikica Barić), Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2015, str. 378–380, 384–387; „Загреб прети ратом“, *Политика*, 22. 7. 1995; Nikica Barić, „Бихаћко-цазинска крајина у политичким и војним плановима Хрватске и Србије 1992.–1995.“, *Bošnjačka pismohrana*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, br. 10/2011, str. 393–449; „Хрватска прети интервенцијом у Бихаћу“, *Политика*, 25. 7. 1995; Alija Izetbegović, *Sjećanja. Autobiografski zapis*, Šahinpašić, Sarajevo 2001, str. 201–202; Bejdo Felić, *Peti korpus (1992.–1995.)*, Ljiljan, Sarajevo 2002, str. 506–520.

⁶⁸ ХМДЦДР, 06–11, Бр. 7–1247; „Жестоке борбе око Гламоча, Грахова и Ливна“, *Политика*, 26. 7. 1995; D. Marijan, *Oluja*, nav. djelo, str. 54.

⁶⁹ ХМДЦДР, 06–2, Стр. Пов. Бр. 11–47; „Општа мобилизација у северној Далмацији“, „Хрватска офанзива“, *Политика*, 28. 7. 1995.

Док је Хрватска напредовала, Крајина, такође, није имала ни владу. Након неуспјешног покушаја Скупштине да одржи засједање у Мирковцима, Лежаић је заказао нову сједницу за 27. јул у Топуском.⁷⁰ Испоставило се да је то било посљедње засједање Скупштине РСК на којем је изабрана њена посљедња влада на челу са др Миланом Бабићем. Бабић је изабран гласовима 46 посланика, док је шесторо било против, а деветоро уздржаних. Пета по реду влада РСК најкраће је трајала – свега неколико дана. Бабић је истакао да су и претходне четири владе биране у сложеним приликама, али да се ова „налази пред најтежим задацима“. Најавио је децентрализацију према којој би дио државних органа био премјештен у Вуковар. У влади се нашло 11 чланова СДС-а Крајине, четири члана СДССЗ-а и три члана СРС-а.⁷¹ Министри су већином били и посланици у Скупштини, а кворум и већина гласова једва су достигнути. Кадровска рјешења су, такође, била врло чудна. Избор шесторице министара без портфеља замишљен је по регионалном принципу, тј. они су били координатори за поједине регије. У покушају да ојача везе са Београдом нова влада је на првој сједници дала подршку „свим мировним напорима које воде међународна заједница и Савезна Република Југославија“. Изражена је нада у успјех предстојећих преговора у Женеви.⁷²

Током другог дана скупштинског засједања (28. јула) стигла је вијест да су хрватске снаге ушле у Грахово (око 10 сати), а нешто касније и у Гламоч. Одатле су отпочела свакодневна гранатирања села у книнској општини, а понајвише Стрмице. Уласком хрватских снага у ова насељена мјеста прекинута је директна комуникација не само између РСК и Републике Српске, већ и између западног и источног дијела Крајине. Тиме је угрожено достављање хуманитарне помоћи у западне дијелове Крајине, превоз болесника, ученика, студената и нормално функционисање привредног живота. Одмах се састао Врховни савјет одбране РСК и прогласио ратно стање на читавом простору Републике. Пад Грахова и Гламоча довео је и до прекида операције *Мач 95*.⁷³

⁷⁰ ХМДЦДР, 03–9, Бр. 01–02–04–133/2–95; „Ванредно засједање 27. јула у Топуском“, *Политика*, 25. 7. 1995.

⁷¹ Уз др Милана Бабића као предсједника, посљедњу Владу РСК чинили су: пуковник Милан Шупут, министар одбране, Тодор Пајић, министар унутрашњих послова, мр Светозар Винчић, министар финансија, Миле Боснић, министар трговине, мр Васкрсије Вуксановић, министар пољопривреде и шумарства, Урош Фундук, министар правосуђа и управе, др Стеван Ђурић, министар здравства и здравственог осигурања, Драго Ковачевић, министар информисања, инж. Ранко Бакић, министар индустрије, развоја и економских односа, Ђуро Подунавац, министар просвјете, културе, вјера, физичке културе и спорта, инж. Милан Богуновић, министар грађевинарства, урбанизма и стамбено-комуналних послова, Милан Пађен, министар саобраћаја и веза, Вукашин Егић, министар енергетике и рударства, Слободан Перић, министар рада и социјалне политике, Миљивој Војновић, министар иностраних послова, и министри без портфеља: Марко Атлагић, Милан Радмановић, др Милан Ерњаковић, Никола Добријевић, др Војислав Станимировић и Ратко Гонди („Изабрана нова влада“, *Политика*, 28. 7. 1995; „Бабић на ветрометини“, „Подршка мировним напорима УН и СРЈ“, *Политика*, 29. 7. 1995; „Изабрана нова влада“, *Граничар*, 29. 7. 1995; „Нова влада“, „Прва сједница владе“, *Српски глас*, јули/август 1995).

⁷² С. Радловић, *Судбина Крајине*, нав. дјело, стр. 93.

⁷³ ХМДЦДР, 06–11, Бр. 7–1246; „Јединице регуларне хрватске војске окупирале Гламоч и Грахово“, „Ратно стање и у РСК“, *Политика*, 29. 7. 1995; „Ратно стање“, *Граничар*, 29. 7. 1995; „И Книн се спрема за одбрану“, *Политика*, 30. 7. 1995; „Клешта око Книна“, *Политика*, 31. 7. 1995; „Стотине граната пале на Стрмицу“, *Политика*, 1. 8. 1995; „Напади на книнску општину“, *Политика*, 3. 8. 1995.

Дан након ових значајних успјеха хрватских снага на Динари, Јасуши Акаши се састао са Туђманом на Брионима, након чега је у изјави за британске медије рекао да вјерује „да је Хрватска спремна за напад”. Акаши је затим у Книну имао петочасовне разговоре са Мартићем, Бабићем и Мркшићем, последице којих је крајински предсједник прихватио споразум од шест тачака. Њиме је договорено да крајинске снаге неће учествовати у дејствима око Бихаћа, да се са територије Крајине неће ударати по „Бихаћком џепу”, да ће се снагама УН-а, стационарним на подручју Крајине, омогућити неограничен приступ ради надзора границе у дијелу према „Бихаћком џепу”, да ће се командант СВК Мркшић састати са заповједником ХВ, да ће преко територије Крајине бити омогућен транспорт хуманитарне помоћи за Бихаћ и околину, али да се, у исто вријеме, хуманитарна помоћ доставља и РСК. Од Акашија је затражено да предузме све што је у његовој моћи да се заустави хрватска офанзива на Динари, као и да се омогући проток робе између два дијела РСК.⁷⁴

Туђман није био одушевљен резултатом разговора Акаши–Мартић. Био је незадовољан због тога што се у споразуму не спомиње УНКРО,⁷⁵ а спомиње се РСК и њено вођство. Истакао је да није остварен ниједан од његових захтјева истакнутих приликом разговора на Брионима. Подсјетио је на четири основна услова: преговори неће бити вођени са Мартићем, јер је против њега 25. јула подигнута оптужница за ратне злочине пред Међународним кривичним трибуналом за бившу Југославију у Хагу; преговори са Србима могу почети ако се у року од 24 сата пусти у рад јадрански нафтовод; одмах морају отпочети преговори о отварању свих саобраћајница, а нарочито пруге Загреб–Сплит, као и преговори „о неодложној примјени Устава Републике Хрватске на окупираним подручјима и одредаба Уставног закона о правима српске етничке заједнице”. Сасвим јасно, радило се о отвореном ултиматуму. Са друге стране, Акаши је истицао да су Срби сада „реалистичнији” и да код њих осјећа „већу вољу за преговарањем”.⁷⁶

С обзиром на кидање везе са РС и СРЈ преко Грахова, на сједници Владе 29. јула донијета је одлука о хитном оспособљавању путних правца преко Тишковца и Дољана, чиме је, као алтернативу, требало отворити саобраћајни правац Книн–Срб–Доњи Лапац и преко Мартин Брода га повезати са саобраћајницом Дрвар – Босански Петровац–Бањалука.⁷⁷ Истог дана је генерал Мркшић, уследијед „најновије погоршане војнобезбедносне ситуације у РСК као и појаве панике код појединаца”, забранио „исељавање чланова породица професионалних војних лица са територије РСК”.⁷⁸ Осим тога, 30. јула је предсједник РСК донио Уредбу са законском снагом о условима оснивања и рада ванредних војних судова за вријеме ратног стања

⁷⁴ *Tuđmanov arhiv*, IV, nav. djelo, str. 396; „Стање статуса кво”, *Војска Крајине*, јули 1995; „Акаши верује да је Хрватска спремна за напад”, „Договор Мартића и Акашија”, *Политика*, 31. 7. 1995.

⁷⁵ УНКРО (United Nations Confidence Restoration Operation) или Операција Уједињених нација за обнову повјерења утемељена је Резолуцијом 981 СБ УН од 31. марта 1995. године и представљала је својеврсног наслједника УНПРОФОР-а (United Nations Protection Forces) утемељеног Венсовим планом.

⁷⁶ *Tuđmanov arhiv*, IV, nav. djelo, str. 397–398; „Туђман неће мир”, „Акаши: РСК спремна за преговоре”, *Политика*, 1. 8. 1995; „Pogled iz tvrdave”, *Vreme*, 7. 8. 1995.

⁷⁷ ХМДЦДР, 04–23, *Записник са 2. сједнице Владе РСК одржане 29.07.1995. године у згради Владе у Книну*, С. Радловић, *Судбина Крајине*, нав. djelo, str. 98; К. Новаковић, *Српска Крајина*, нав. djelo, str. 520–521.

⁷⁸ ХМДЦДР, 06–2, Стр. Пов. Бр. 4–3244.

или у случају непосредне ратне опасности. Судови су имали за циљ да пресуђују у случајевима тешких отказивања послушности код војних лица, а могли су судити и цивилима у случају да су угрожавали борбена дејства. Они су могли изрећи само смртну казну и фактички се радило о пријеким судовима. Њихово оснивање и рад замишљени су ради психолошког дјеловања, тј. застрашивања војника.⁷⁹

У исто вријеме Хрватска је приводила крају свој план о „коначном обрачуњу“ са Србима. На Брионима је 31. јула одржан састанак највишег цивилног и војног руководства РХ. Туђман је желио искористити „повољну политичку ситуацију, деморализацију у српским редовима и наклоност људи у Европи“ за удар на западни дио Крајине („ријешити и југ и сјевер“), док је источни дио требало „пустити на миру“, како због бољих одбрамбених капацитета којима је располагао, тако и због бојазни да би то Југославију увукло у рат. Туђман је истакао основни циљ офанзиве: „Да нанесемо такве ударце да Срби практично нестану, односно да оно што нећемо одмах захватити да мора капитулирати у неколико дана.“ Операцију је требало обавити „у три, четири, максимум осам дана“. Истакао је да Хрватска у Европи има „пријатеља Њемачку која нас суздржано подржава и у политичким разговорима“, да НАТО „има разумјевања за наше погледе“, а да је наклоност САД „до одређене границе“.⁸⁰

Иако је крајинска страна дала приједлог да се 31. јула у Турњу код Карловца састану генерали Мркшић и Червенко, до њиховог сусрета није дошло. За разлику од тог сусрета, сусрет државних делегација у Женеви није отказан. Крајинска делегација је 2. августа отпутовала из Београда за Женеву. У делегацији су, уз министра иностраних послова Миливоја Војновића, били и генерал-потпуковник Миле Новаковић, савјетник председника Републике Илија Пријић и председник скупштинског Одбора за иностране послове Лазар Мацура. Чини се да састав делегације није одговарао важности тренутка. С обзиром на то да је хрватска страна одбијала да преговара са Мартићем, очекивало се да делегацију предводи Бабић, али је послат Војновић који није имао значајнијег дипломатског искуства.⁸¹

Док се крајинска делегација кретала ка Женеви злокобно су звучале Акашијеве ријечи да је „Хрватска, изгледа, спремна да нападне Србе у Крајини“.⁸² Апсолутно свјестан безизлазног положаја у којем се РСК налазила и хрватске офанзиве о којој је био информисан, председник Владе Бабић се 2. августа, око осам сати увече, у америчкој амбасади у Београду састао са америчким амбасадором у Загребу Питером Галбрајтом који га је, према сопственом свједочењу, упозорио „да ће се крајинским Србима ускоро догодити катастрофа“, да је Хрватска војска спремна за акцију, као и да због учешћа Крајишника у дејствима око Бихаћа у међународној заједници „не постоји никакво разумевање за њих“. Бабић је пристао на све захтјеве које је

⁷⁹ ХМДЦДР, 06–9, Пов. Бр. 6–189/2; ХМДЦДР, 06–9, Уредба са законском снагом о условима оснивања и рада ванредних војних судова за време ратног стања или у случају непосредне ратне опасности; N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, nav. djelo, str. 507.

⁸⁰ „Prvi dio zapisnika sa sastanka predsjednika Republike Hrvatske dr Franje Tuđmana sa vojnim dužnosnicima, održanog dana 31. srpnja 1995. godine na Brijunima“, у: *Република Српска Крајина. Десет година послје* (приредио Вељко Ђурић Мишина), Добра воља, Београд, 2005, стр. 311–320.

⁸¹ „Сутра у Женеви преговори Загреб–Книн“, „Делегација РСК за преговоре са Хрватском“, *Политика*, 2. 8. 1995; „У сенци ултиматума“, *Политика*, 3. 8. 1995.

⁸² „Све спремно за напад“, *Политика*, 2. 8. 1995.

претходно поставила Хрватска, осим реинтеграције. Изразио је спремност да прихвати договор на бази плана 3-4, али му је Галбрајт отворено рекао да од тога не може бити ништа „јер је Туђман у снажнијој позицији”. Компромисно рјешење је било да Бабић прихвати све хрватске услове, али да се јавности представи као да је пристао на план 3-4.⁸³ Галбрајт је, задовољан Бабићевом кооперативношћу, истицао да „не види разлог за рат у овом тренутку”.⁸⁴ Ипак, чини се да је за заустављање хрватске офанзиве било прекасно.⁸⁵ Према свједочењу Драге Ковачевића Галбрајт је том приликом рекао: „Све ћу покушати, али нисам сигуран да ће то бити довољно.”⁸⁶

И заиста, како Шаринић пише, Галбрајт је 3. августа у разговору са предсједником Туђманом предочио Бабићеве намјере и „предао демарш у којем САД, с обзиром на новонастале околности везане уз Бабића, траже од Хрватске да се суздржи од акције”. Међутим, „Туђманова одлука била је толико чврста да је више ништа није могло измијенити”.⁸⁷ Туђман је понављао да су Срби у више наврата одбили

⁸³ План 3-4, тј. Нацрт споразума о Крајини, Славонији, јужној Барањи и западном Срему израдили су у другој половини 1994. представници САД (амбасадор у Загребу Питер Галбрајт), Русије (амбасадор у Загребу Леонид Владимирович Керестецијанц), Европске уније (француски амбасадор у Загребу Жан-Жак Галард и њемачки амбасадор у Загребу Хорст Вајзел) и Међународне конференције о бившој Југославији (копредсједници Торвалд Столтенберг и Дејвид Овен). Планом је било предвиђено формирање аутономне Српске Крајине на простору сектора Сјевер и Југ која би имала право на сопствене симболе (заставу и грб), предсједника, владу, скупштину, старала се о образовању, култури, привреди, енергетици, туризму, имала посебну монету коју би издавала Хрватска народна банка, као и полицију чији би национални састав био у складу са пописом становништва из 1991. Сектор Запад би одмах био реинтегрисан у Хрватску, а Сектор Исток за пет година. Галбрајт је прве разговоре о плану имао са хрватском страном 12. септембра, а затим 19. октобра 1994, али је план као основа за преговоре званично презентовао 30. јануара 1995. године – прије подне властима у Загребу, а послије подне у Книну. Хрватска страна није била задовољна планом, с обзиром на то да је предвиђао значајан степен аутономије за Србе, и врло нерадо је пристала да он буде основа за преговоре. Према Туђмановим ријечима једино позитивно у плану је било то што је његова основа била „територијална цјеловитост Хрватске”. Крајинске власти су одбиле да приме Нацрт споразума и разговарају о њему док се не ријеша питање продужења мандата мисије УН након 31. марта. Политичко вођство у Книну није било задовољно планом, а питање мандата снага УН искоришћено је само као оправдање за одбијање плана. Због тога што га крајински предсједник није ни прихватио, српска страна је сматрала одговорном за неуспјех (*Uspon i pad „Republike Srpske Krajine”*, нав. djelo, str. 359–382; D. Marijan, *Oluja*, нав. djelo, str. 379–401; „Kasno, suviše kasno”, *Vreme*, 14. 8. 1995; С. Радуловић, *Судбина Крајине*, нав. djelo, str. 83–86, 166–181; N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, нав. djelo, str. 474–480; Drago Kovačević, *Kavez. Krajina u dogovorenom ratu*, Srpski demokratski forum, Beograd, 2003, str. 81–84; K. Novaковић, *Srpska Krajina*, нав. djelo, str. 251–264; Мирко Бјелановић, „Подривање и пад Републике Српске Крајине. План 3-4 велика обмана и лаж”, у зборнику: *Грађански рат у Хрватској 1991–1995.* (приредио Михајло М. Вучинић), Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво Зора, Београд, 2005, стр. 155–195; Михајло М. Вучинић, *Грађански рат у Хрватској 1991–1995.*, Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво Зора, Београд, 2005, стр. 165–167).

⁸⁴ K. Novaковић, *Srpska Krajina*, нав. djelo, str. 514.

⁸⁵ D. Marijan, *Oluja*, нав. djelo, str. 401–412; S. Ružić, *Djelovanje „Vlade Republike Srpske Krajine”*, нав. djelo, str. 303.

⁸⁶ D. Kovačević, *Kavez*, нав. djelo, str. 92–93.

⁸⁷ Шаринић, међутим, има јако лоше мишљење о Галбрајту и за њега каже: „Увијек сам се изнова чудио одлуци њихова државног врха да у Хрватској држе велепосланика попут Питера Галбрајта, професионално врло ограниченог, али зато умишљеног, самољубивог и, к томе, још амбициозног. Понашао се као да су САД и Хрватска његова приватна ствар. Било му је важно само прихваћање плана 3-4 који би га уздигао изнад оквира дипломатске просјечности. Све је подредио том, у бити особном, интересу.” (Н. Šarinić, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem*, нав. djelo, str. 267–268).

мирну реинтеграцију и да нема апсолутно никакве гаранције да ће Мартић прихватити оно што је Бабић обећао Галбрајту.⁸⁸ Туђман је на дан када су у Женеви отпочели преговори (3. августа) на Брионима примио њемачког амбасадора у Хрватској Хорста Вајзела и саопштио му: „Србима смо давали, и дават ћемо, приједлоге за мирну реинтеграцију. Међутим, ако Срби у Женеви прихвате приједлог, у реду. А ако не, ми ћемо подузети војне и редарствене мјере у секторима Југ и Сјевер. Јамчит ћемо при томе Србима сва људска и политичка права, сукладно Уставу и Уставном закону РХ.”⁸⁹

Због свега наведеног преговори у Женеви нису имали шансе за успех. Свјесно добре позиције у којој се Хрватска налазила, њено руководство је већ раније донијело одлуку о нападу на Крајину, па је делегација послата у Женеву без пуномоћја и са задатком да, постављањем неприхватљивих услова, изазове прекид преговора и тако добије *carte blanche* за покретање офанзиве. И сам Туђман је на Брионима неколико дана раније рекао да се у Женеву не иде ради преговора, већ да се прикрије оно што је испланирано за дан послје.⁹⁰ Хрватску делегацију предводио је др Ивић Пашалић, савјетник председника Републике за унутрашњу политику и саборски заступник.⁹¹ Према свјedoчењу Миливоја Војновића, крајинска делегација је прихватила седам тачака које је понудио Столтенберг, али хрватска страна тиме није била задовољна, па је затражила пленарно засједање за 17 сати.⁹² Хрватска делегација је затражила хитно покретање процеса мирне реинтеграције у уставно-правни поредак РХ, отварање јадранског нафтовода у року од 24 сата од завршетка преговора, уз контролу хрватских снага над цијелом трасом, моментално отварање свих саобраћајних веза преко подручја под српском контролом, а нарочито жељезничке пруге Загреб–Сплит преко Книна, неодложну примјену Устава РХ и одредаба Уставног закона о правима српске националне мањине на просторима под српском контролом, као и предају оружја хрватским властима у присуству УНКРО-а у року од три до осам дана. Српска страна није имала мандат да одговори на максималистичке захтјеве Хрватске, због чега је на конференцији за штампу у 18 сати саопштено да су преговори пропали.⁹³

⁸⁸ N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, nav. djelo, str. 518.

⁸⁹ H. Šarinić, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem*, nav. djelo, str. 265–266.

⁹⁰ „Други део записника са састанка председника Републике Хрватске Фране Туђмана са војним командантима”, у: *Република Српска Крајина*, II, нав. djelo, стр. 146.

⁹¹ У делегацији су били и генерал-пуковник Петар Стипетић, помоћник начелника Главног стожера ХВ-а, Весна Шкаре-Ожболт и Смиљан Рељић.

⁹² Столтенбергов документ од седам тачка обухватао је: хитно отварање јадранског нафтовода (најкасније до 7. августа), постизање споразума о отварању жељезничке пруге Загреб–Сплит (преко Книна), одржавање преговора о политичком рјешењу на бази споразума 3–4 на аеродрому Плесо, 10. августа, и у Книну, 17. августа, омогућавање слободног и сигурног приступа подручју Бихаћа ради доставе хуманитарне помоћи, омогућавање неометане контроле посматрачима УНКРО-а, прекид дејстава СВК преко границе ка Бихаћу, и одржавање војних преговора између команданата ХВ и СВК у Турњу 5. августа (Јово Каблар, „Преговарачки процес између зараћених страна”, у зборнику: *Грађански рат у Хрватској 1991–1995*, V, приредио Михајло М. Вучинић, Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво Зора, Београд, 2009, стр. 155–166).

⁹³ Ј. Каблар, „Преговарачки процес”, нав. djelo, стр. 164–165; S. Ružić, *Djelovanje „Vlade Republike Srpske Krajine”*, nav. djelo, str. 303; D. Marijan, *Oluja*, nav. djelo, str. 55–56. Хрвоје Шаринић је касније посвједочио да је „идеја била минимизирати важност преговора и постићи неуспјех”, као и да је Пашалић „технички изврсно обавио посао” (H. Šarinić, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem*, nav. djelo, str. 266).

Истог дана око 21.15 начелник Главног стожера ХВ-а Червенко наредио је према за напад припадницима зборних подручја Бјеловар, Загреб, Карловац, Госпић и Сплит и специјалним постројбама Министарства унутарњих послова (МУП) РХ. Циљ Зборног подручја (ЗП) Сплит било је разбијање српских снага на простору сјеверне Далмације и овладавање Книном. Специјалне постројбе МУП-а су, надирећи са положаја на Велебиту, имале задатак да прекину комуникације Медак–Грачац и Грачац–Обровац, овладају подножјем Велебита и прекину линију додира 7. и 15. корпуса. Снаге ЗП Госпић нападале су шире подручје Плитвичких језера са циљем да се на потезу Кореничка Капела – Тржачка Раштела споје са снагама 5. корпуса АРБиХ и пресеку линију додира 15. и 21. корпуса. Зборно подручје Карловац изводило је операције на Кордуну, тј. на ширем подручју Карловца и Огулина, а ЗП Загреб имало је задатак да овлада Банијом и код Жировца се споји са снагама 5. корпуса АРБиХ. У дејствима на Банији подршку су им пружале снаге ЗП Бјеловар које су надирале преко ријеке Саве у смјеру ка Дубици.⁹⁴

Осим изговора о заштити Бишаћа од напада Срба из РСК и РС и неуспјеха жевњевских преговора, Хрватска је, као повод за напад на Крајину, навела и наводне артиљеријске ударе по Госпићу, Оточцу и Дубровнику „истовремено док су се преговори одвијали”. О намјери да наредног дана изјутра започне акцију великих размјера против крајинских Срба, Туђман је, 3. августа, обавијестио америчког председника Вилијема Клинтона. У писму је наведено да је акција усмјерена „према паравојним побуњеничким снагама” и да „ни на који начин није усмјерена према српској националној заједници на окупираном подручју”. Туђман је затим навео: „Учинит ћемо све што је у нашој моћи да спријечимо страдање свега становништва, и да му омогућимо нормалан живот и развој у демократској Хрватској. Република Хрватска јамчи српском пучанству сва људска и етничка права према Уставу и свим међународним конвенцијама, а спремни смо прихватити и проматраче међународне заједнице као потврду наших јавно изречених тврдњи.” Идентично писмо послато је и њемачком савезном канцелару Хелмуту Колу.⁹⁵

У рано јутро 4. августа 1995. године (око 5 сати) артиљеријским ударима по Книну, Бенковцу, Војнићу, Вргинмосту и Петрињи, а један сат касније по Кореници и осталим насељеним мјестима, отпочела је операција Хрватске војске под називом *Олуја*. Отприлике у исто вријеме почели су и први пјешадијски напади на правцима Суња–Костајница, Сисак–Петриња и Генералски Сто – Перјасица. Општи напад ХВ-а, потпомогнут снагама АР БиХ, које је чинило око 170.000 људи, дочекало је око 25.000 бораца СВК.⁹⁶ Силина којом је слаба СВК нападнута није остављала пуно простора за одбрану, а стратешки распоред снага ни за наду. Док су артиљеријски удари по крајинским насељима трајали, са хрватских електронских медија изнова и изнова је понављан Туђманов апел „хрватским грађанима српске националности с окупираних подручја Книна, Грачаца, Лапца, Коренице, Слуња, Глине, Двора и Петриње” којим се позивају „припадници српских паравојних постројби, који су својевољно или присилно мо-

⁹⁴ D. Marijan, *Oluja*, nav. djelo, str. 63, 67, 76, 81, 90, 100, 115; Мирко Бјелановић, „Кључна улога Зборног подручја Сплит у операцији *Олуја 1995*”, у зборнику: *Грађански рат у Хрватској 1991–1995.*, VII (приредио Милојко Будимир), Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво *Зора*, Београд, 2011, стр. 55–117.

⁹⁵ *Tuđmanov arhiv*, IV, nav. djelo, str. 415–416, 419–420.

⁹⁶ К. Новаковић, *Српска Крајина*, нав. дјело, стр. 452.

билизирани у паравојне српске постројбе, да предају оружје хрватским властима, уз јамство да ће им бити удијељена амнестија према важећим хрватским законима"; „иницијатори побуне да схвате узалудност свога потхвата и његову штетност за српску заједницу у Хрватској, да се предају хрватским властима и прихвате опрост или правично суђење за своје пријеступе", као и „хрватски грађани српске националности, који нису активно судјеловали у побуни, да остану код својих кућа, и без бојазни за свој живот и своју имовину, дочекају хрватску власт, уз јамство да ће им се дати сва грађанска права, и омогућити избори за локалну самоуправу према хрватском Уставу и Уставном закону уз присутност међународних проматрача".⁹⁷

С обзиром на прилике на бојном пољу, око 16.45 у Книну је донијета одлука о „планској евакуацији свег за борбу неспособног становништва из општина Книн, Бенковац, Обровац, Дрњиш и Грачац" и њиховом повлачењу преко Отрића према Србу и Доњем Лапцу. Одлуку је, испред Врховног савјета одбране, потписао предсједник Мартић. На ову одлуку су утицали продор хрватских снага из врличког смјера, тешка ситуација на Динари и пад превоја Мали Алан на Велебиту, због чега је постојала реална опасност да дође до пресецања веза између Далмације и Лике, чиме би се најјужнији дио Крајине нашао у потпуном окружењу.⁹⁸ Одлука о евакуацији је донијета око пола сата након телефонског разговора Мартића и Мркшића са Бабићем који се налазио у Београду. Бабић је пренио детаље разговора са Галбрајтом и истакао да не очекује обустављање хрватске офанзиве. На Мркшићеву опаску да „ради нешто да ово престане", Бабић је одговорио: „Слушај, нема шта да се ради, извлачите народ одоздо."⁹⁹ Одлука о евакуацији становништва задала је посљедњи удар нади да се било какав озбиљнији отпор може пружити и довела до потпуног слома система одбране, државне управе и саме Крајине. Међутим, спонтана евакуација становништва отпочела је и прије доношења одлуке, а одвијала се и у оним дијеловима Крајине на које се одлука није ни односила. Око два сата изјутра 5. августа команда СВК је напустила Книн са оправдањем да се повлачи на резервни командни положај у Срб.¹⁰⁰

⁹⁷ *Tuđmanov arhiv*, IV, nav. djelo, str. 425–426.

⁹⁸ Nikica Barić, „Uspon i pad Republike Srpske Krajine (1990.–1995.)", u knjizi: *Hrvatska od osamostaljenja. Rat, politika, društvo, vanjski odnosi* (priredili: Renéo Lukić, Sabrina P. Ramet, Konrad Clewing), Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2013, str. 87–102; S. Ružić, *Djelovanje „Vlade Republike Srpske Krajine"*, nav. djelo, str. 304; D. Kovačević, *Kavez*, nav. djelo, str. 93–94, 125; P. Чубрило, *Успон и пад Крајине*, нав. djelo, str. 187; Драго Ковачевић, „Био сам предсједник Скупштине општине Книн", у зборнику: *Република Српска Крајина. Десет година послуже* (приредио Вељко Ђурић Мишина), Добра воља, Београд, 2005, стр. 153–159; D. Marijan, *Oluja*, nav. djelo, str. 375; K. Новаковић, *Српска Крајина*, нав. djelo, str. 494–495, 525–528. Таква одлука книнских власти жестоко је критикована на сједници Врховног савета одбране СРЈ, одржаној у данима након завршетка операције хрватских снага. Милошевић је то нарочито апострофирао: „Тамо је пало наређење да сви изађу из Крајине тог истог дана, без чак створеног контакта са хрватском војском на највећем делу фронта. Да смо тог истог дана направили идиотску глупост да им помогнемо, ко би то стигао до Книна до вечери да им помогне?! Па, тамо не би могло да се стигне од њихових колона којима су закрчили све путеве у бежанији заједно са становништвом. Више су изгинули у бежанији са становништвом, него што би изгинули држећи линије." (*Стенографске белешке са 41. проширене седнице Врховног савета одбране одржане 14. августа 1995. године*, <http://icr.icty.org/>, IT-04-81:Perisic, Exhibit P00797, 08/05/2015).

⁹⁹ „Разговор Милана Бабића, Милета Мркшића и Милана Мартића, 4. август 1995, 16.30 сати", у: *Република Српска Крајина*, II, нав. djelo, str. 129–130.

¹⁰⁰ С. Радловић, *Судбина Крајине*, нав. djelo, str. 103–104.

Истог дана у пријеподневним сатима хрватске снаге су ушле у дотадашњу крајинску престоницу, а на тврђави изнад града развијена је велика хрватска застава. Книн је већином био напуштен, као и други градови у које је Хрватска војска улазила. Отприлике у вријеме када је овладала Книном, ХВ је ушла у Грачац, а до вечери 5. августа у Дрниш и Бенковац. Током ноћи пали су Плашки и Обровац. Трећег дана акције ХВ је овладала Слуњом, Петрињом, Костајницом и Кореницом. Операција још није била завршена, а улицама Книна је 6. августа прошетао Туђман у пратњи предсједника Сабора др Недјељка Михановића, министра вањских послова Мате Гранића, министра одбране Гојка Шушка и министра унутрашњих послова Ивана Јарњака.¹⁰¹ Њихова посјета Книну и боравак на книнској тврђави требало је и симболично да покаже да Крајине више нема. Током наредне ноћи хрватске снаге су ушле у Глину, а 7. августа у Доњи Лапац, Крњак и Војнић. Симболични слом Српске војске Крајине представљала је предаја 21. (Кордунашког) корпуса, извршена 8. августа. Предају су, недалеко од ресторана *Бриони* на улазу у Глину, око 12 сати, потписали командант Корпуса пуковник Чедомир Булат и министар унутрашњих послова Тодор Пајић са српске и генерал-пуковник Петар Стипетић са хрватске стране.¹⁰² Наредног дана хрватске снаге су дефинитивно овладале Вргинмостом и Двором на Уни, чиме се читав западни дио РСК нашао у њеним оквирима, а она запосјела граничну линију према БиХ.

Покушај да се у границама „авнојевске“ Хрватске оформи српска држава завршен је неуспјешно – протјеривањем становништва (више од 200.000), прогоном и убиствима малобројних преосталих Срба, паљевином и пљачкањем њихове имовине. Према доступним подацима у операцији *Олуја* и непосредно послје ње погинуло је или нестало 1.853 Срба, од чега 1.202 цивила.¹⁰³ *Олуја* је довела до слома РСК, њене оружане силе, али и до рапидног смањивања укупног броја Срба на простору Хрватске. Иако је источни дио Крајине остао нетакнут, он је новембра 1995. године стављен под заштиту УН као Сремско-барањска област која се налазила на путу мирне реинтеграције у уставно-правни поредак Републике Хрватске. Тако је у јесен те године нестало и посљедњи траг о постојању Републике Српске Крајине.

Литература

Архиви

[1] Хрватски меморијално-документацијски центар Домовинског рата, Загреб

Влада САО/РС Крајине (04)

Главни штаб Српске војске Крајине (06)

Кабинет/Служба предсједника Републике Српске Крајине (62)

Скупштина САО/РС Крајине (03)

¹⁰¹ D. Marijan, *Oluja*, nav. djelo, str. 72.

¹⁰² „Хроника Олује”, *Vreme*, 14. 8. 1995; К. Новаковић, *Српска Крајина*, нав. дјело, стр. 478–479; D. Marijan, *Oluja*, nav. djelo, str. 111–112.

¹⁰³ „Саопштење поводом годишњице страдања Срба у агресији Хрватске војске на РСК у августу 1995. године (*Операција Олуја*)”, *Билтен*

Објављена документа

[1] *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.–1995. Dokumenti*, XI, *Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (siječanj–lipanj 1994.)* (priredili Julija Barunčić Pletikosić, Ivan Brigović), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2012.

[2] *Tuđmanov arhiv. Korespondencija predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana od 1990. do 1999.*, IV, *Godine pobjede: 1994. i 1995.* (priredio Nikica Barić), Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2015.

[3] *Uspon i pad „Republike Srpske Krajine“. Dokumentarni kronološki prikaz nastanka i propasti paradržave* (priredio Davor Pauković), Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2005.

Штампа

[1] *Билтен*, Београд

[2] *Војска Крајине*, Книн

[3] *Граничар*, Костајница

[4] *Политика*, Београд

[5] *Службени гласник Републике Српске Крајине*, Книн

[6] *Српски глас*, Топуско

[7] *Време*, Београд

Монографије и чланци

[1] Barić Nikica, „Bihaćko-cazinska krajina u političkim i vojnim planovima Hrvatske i Srbije 1992.–1995.“, *Вошњајска пистохрана*, Вошњајска национална заједница за Град Загреб и Загребачку жупанију, бр. 10/2011, стр. 393–449.

[2] Barić Nikica, „O okolnostima i posljedicama smjene predsjednika vlade Republike Srpske Krajine Borislava Mikelića 1995. godine“, *Istorija 20. veka*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, бр. 03/2010, стр. 151–168.

[3] Barić Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.–1995.*, Golden marketing–Техничка књига, Загреб, 2005.

[4] Barić Nikica, „Srpska radikalna stranka u Republici Srpskoj Krajini, 1992.–1995. (s naglaskom na Slavoniju i Baranju)“, *Scrinia Slavonica*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, бр. 10/2010, стр. 495–525.

[5] Barić Nikica, „Uspon i pad Republike Srpske Krajine (1990.–1995.)“, u knjizi: *Hrvatska od osamostaljenja. Rat, politika, društvo, vanjski odnosi* (priredili: Renéo Lukić, Sabrina P. Ramet, Konrad Clewing), Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2013, стр. 87–102.

[6] Barunčić Pletikosić Julija, Križe Gračanin Željka, „Ustroj i djelovanje 18. korpusa Srpske vojske Krajine“, u zborniku: *Srpska pobuna u zapadnoj Slavoniji 1990.–1995.: nositelji, institucije, posljedice* (priredili Ivica Miškulin, Mladen Barać), Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Slavonski Brod/Zagreb, 2012, стр. 163–181.

[7] Бјелановић Мирко, „Кључна улога Зборног подручја Сплит у операцији Олуја 1995“, у зборнику: *Грађански рат у Хрватској 1991–1995.*, VII (приредио Милојко Будимир), Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво Зора, Београд, 2011, стр. 55–117.

[8] Бјелановић Мирко, „Подривање и пад Републике Српске Крајине. План 3–4 велика обмана и лаж“, у зборнику: *Грађански рат у Хрватској 1991–1995.* (приредио Михајло М. Вучинић), Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво Зора, Београд, 2005, стр. 155–195.

- [9] Brigović Ivan, „Osvrt na operaciju *Bljesak* u dokumentima Republike Srpske Krajine”, *Časopis za suvremenu povijest*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, br. 01/2009, str. 39–70.
- [10] Bobetko Janko, *Sve moje bitke*, vlastita naklada, Zagreb, 1996.
- [11] Врцел Марко, *Рат за Српску Крајину 1991–1995*, Српско културно друштво *Зора*, Београд, 2002.
- [12] Вучинић Михајло М., *Грађански рат у Хрватској 1991–1995.*, Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво *Зора*, Београд, 2005.
- [13] Izetbegović Alija, *Sjećanja. Autobiografski zapis*, Šahinpašić, Sarajevo 2001.
- [14] Каблар Јово, „Преговарачки процес између зараћених страна”, у зборнику: *Грађански рат у Хрватској 1991–1995*, V (приредио Михајло М. Вучинић), Удружење Срба из Хрватске, Српско културно друштво *Зора*, Београд, 2009, стр. 155–166.
- [15] Ковачевић Драго, „Био сам предсједник Скупштине општине Книн”, у зборнику: *Република Српска Крајина. Десет година послје* (приредио Вељко Ђурић Мишина), Добра воља, Београд, 2005, стр. 153–159.
- [16] Kovačević Drago, *Kavez. Krajina u dogovorenom ratu*, Srpski demokratski forum, Beograd, 2003.
- [17] Кољевић Никола, *Стварање Републике Српске. Дневник 1993–1995*, II, Службени гласник, Београд, 2008.
- [18] Marijan Davor, *Oluja*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2009.
- [19] Miškulin Ivica, *Imas puska, imas pistol? O mirovnim operacijama Ujedinjenih naroda u zapadnoj Slavoniji*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2014.
- [20] Новаковић Коста, *Српска Крајина. Успони, падови, уздицања*, Српско културно друштво *Зора*, Београд, 2009.
- [21] Перић Слободан, *Западна Славонија у светлу југословенске кризе 1991–1995. Истине, заблуде и обмане*, Лицеј, Београд, 2014.
- [22] Raguž Jakša, „Operacija *Mač-1* – primjer vođenja specijalnog rata *Srpske vojske Krajine* protiv Cazinske krajine 1995. godine”, *Вошњачка пистохрана*, Вошњачка национална заједница за Град Загреб и Загребачку жупанију, br. 10/2011, str. 460–490.
- [23] Радуловић Срђан, *Судбина Крајине*, ДАН ГРАФ, Београд, 1996.
- [24] *Република Српска Крајина. Десет година послје* (приредио Вељко Ђурић Мишина), Добра воља, Београд, 2005.
- [25] *Република Српска Крајина. Десет година послје*, II, (приредио Вељко Ђурић Мишина), Добра воља, Београд, 2005.
- [26] Ružić Slaven, *Djelovanje „Vlade Republike Srpske Krajine” 1991.–1995.*, doktorski rad u rukopisu, Zagreb, 2013.
- [27] Sekulić Milisav, *Knin je рао и Веограду*, Nidda, Bad Vilbel, 2001.
- [28] *Српска Западна Славонија мај 1995. Изгон* (приредио Јово Рашковић), Светигора, Веритас, Цетиње 1998.
- [29] Felić Bejdo, *Peti korpus (1992.–1995.)*, Ljiljan, Sarajevo 2002.
- [30] Чубрило Раде, *Успон и пад Крајине*, Друштво *Српска Крајина*, Београд, 2002.
- [31] Šarinić Hrvoje, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem. Između rata i diplomacije 1993–1995 (1998)*, Globus International, Zagreb, 1999.